

Wie es anscheinend gewesen

FREMSTILLINGER, FORESTILLINGER OG FAKTA I WEIMARREPUBLIKKEN

AF

ALLAN BORUP

Næppe nogen periode anvendes så ofte som afsæt for forsøg på at »drage lære af historien« som Weimarrepublikken.¹ Senest er forbundskansler Angela Merkel i internationale aviser blevet kritiseret for i lighed med rigskansler Heinrich Brüning at forværre en økonomisk krise gennem nedskæringer. At republikkens undergang var baggrunden for nazisternes magtovertagelse og historiens største civilisationsbrud, gør, at enhver »historisk lære« får en indtrængende og vanskeligt afviselig karakter. Samtidig betyder den store kompleksitet og de dramatiske omvæltninger i republikkens historie, at man kan finde holdepunkter for mange, til dels modsatrettede konklusioner – fra krav om hårde sanktioner mod antidemokratiske kræfter (på højrefløjen og/eller venstrefløjen) til advarsler mod at forære ekstremistiske partier undertrykkelsens martyrium; fra lovprisninger af »det moderne« til kritik af forhastet modernisering. På den baggrund har historikeren Sebastian Ullrich advaret mod iveren efter at se ligheder med Weimar og konstaterer med et citat af Michael Stürmer, at »den, der venter på det sammes genkomst, løber en risiko for at overse det anderledes og dermed kernen af virkeligheden«.²

Uanset om man anskuer Weimarrepublikken som kilde til generel indsigt – i politisk radikaliserings eller i (fejlslagen) overgang fra autoritært til liberalt-demokratisk styre – eller måske tværtimod som

1 Tak til Therkel Stræde for en kritisk gennemlæsning af manuskriptet. Fejl og mangler i det færdige resultat er selvsagt mit ansvar.

2 Sebastian Ullrich: Auch Berlin ist nicht Weimar, i: *Berliner Republik. Das Debattenmagazin*, 1/2003, <http://www.b-republik.de/archiv/auch-berlin-ist-nicht-weimar>, lokaliseret d. 15. august 2012. Titlen er en parafrase over Fritz René Allemanns tidlige: *Bonn ist nicht Weimar*, Köln 1956.

en mulighed for at vise, at evigtgyldige lovmæssigheder ikke indfanger virkelighedens kompleksitet, er et dybtgående kendskab til perioden selvsagt ønskeligt. Der er derfor grund til at glæde sig over flere nye generelle fremstillinger. Talrige historikere har ganske vist skrevet Weimarrepublikkens historie,³ men vægtige synteser skrevet fra det 21. århundredes perspektiver og forskningssituation har været savnet.

Denne artikel analyserer tre centrale nye versioner af republikkens historie, der med deres forskellige tilgange kan ses som repræsentanter for tre forskellige strømninger i forskningen, ikke mindst med hensyn til den rolle, de tilskriver mentale forestillinger og (medie-)fremstillinger i forhold til reale forhold.

Den enorme arbejdsløshed under den økonomiske verdenskrise og, før denne, hyperinflationens så godt som fuldstændige eliminering af bankindestænders værdi peger med al ønskelig tydelighed på, at reale faktorer spillede en vigtig rolle. Selv Eric D. Weitz' nye bud på en engelsksproget fremstilling af republikkens komplekse historie: *Weimar Germany: Promise and Tragedy*, der former sig som en hyldest til periodens kulturelle innovationer, bekender sig til Walter Rathenaus diktum fra 1921: »Die Wirtschaft ist das Schicksal«. ⁴ Over for en sådan socialhistorisk parole kan det imidlertid indvendes, at også reale udviklinger oftest er udslag af menneskers handlinger, og at mennesker ikke handler ud fra en objektiv erkendelse af deres verden med alle dens komplekse sammenhænge, men ud fra deres forestillinger om, hvordan verden er. I den nyeste tysksprogede fremstilling af republikkens historie, Ursula Büttners *Weimar: Die überforderte Republik 1918-1933*⁵ er et solidt socialhistorisk fundament således kombineret med et blik for, hvilke forestillinger der var styrende for forskellige befolkningsgruppers adfærd. Den socialhistoriske forankring forbliver dog tydelig, blandt andet fordi også forestillinger ses som udslag af reale fænomener såsom krigen eller økonomiske forhold mere end som produkt af

3 Til de vigtigste hører: Karl Dietrich Bracher: *Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Problem des Machtzerfalls in der Demokratie*, Stuttgart 1955; Detlev Peukert: *Die Weimarer Republik. Krisenjahre der klassischen Moderne*, Frankfurt am Main 1987; samt standardværket Eberhard Kolb: *Die Weimarer Republik*, München 1984 (1. udg.) har været toneangivende. Dertil bør nævnes Hans Mommsen: *Die verspielte Freiheit. Der Weg der Republik von Weimar in den Untergang, 1918-1933*, Frankfurt am Main 1989; Hagen Schulze: *Weimar. Deutschland 1917-1933*, Berlin 1982; Heinrich August Winkler: *Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*, München 1993; Peter Longerich: *Deutschland 1918-1933. Die Weimarer Republik*, Hannover 1995.

4 Eric D. Weitz: *Weimar Germany: Promise and Tragedy*, Princeton, NJ 2007, s. 129.

5 Ursula Büttner: *Weimar. Die überforderte Republik 1918-1933. Leistung und Versagen in Staat, Gesellschaft, Wirtschaft und Kultur*, Stuttgart 2008.

sproglige eller symbolske repræsentationer.⁶ Anderledes forholder det sig i Bernhard Fuldas *Press and Politics in the Weimar Republic*,⁷ der ligeledes behandler hele perioden fra republikkens udråbelse d. 9. november 1918 til Hitlers indsættelse som kansler d. 30. januar 1933. Bogen, der er baseret på Fuldas ph.d.-afhandling, vejledt af Richard J. Evans, er et fremtrædende eksempel på den nyeste forsknings bestræbelser på at se massemedier som en integreret del af datidens samfund. Begrundelsen for at placere pressens fremstillinger i centrum af den historiske analyse er, at de fleste mennesker primært oplevede centrale samfundsmæssige begivenheder gennem pressen; og at selv det, man selv erfarer, skal fortolkes – og disse fortolkninger kan være påvirket af massemedier. Dermed kan ændrede forestillinger afspejle dynamikker i medierne snarere end forandringer i eksempelvis økonomiske eller politiske forhold.

Fra de første kildebaserede behandlinger har forskningen i Weimarrepublikkens historie været centreret om dens undergang og spørgsmålet om, hvordan nazisterne kunne komme til magten og udløse verdenshistoriens største civilisationsbrud. »Al omgang med Weimarrepublikkens historie er uundgåeligt historien om dens undergang« hed det i Karl Dietrich Erdmanns artikel i *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* i 1955.⁸ Spørgsmålet var så, hvor årsagerne til denne undergang skulle findes. Hvor opmærksomheden i Karl Dietrich Brachers toneangivende undersøgelse *Die Auflösung der Weimarer Republik*⁹ fra 1955 var på republikkens slutfase – med Rigspræsident Paul von Hindenburg og rigskansler Heinrich Brüning's udhuling af forfatningen gennem den rutinemæssige udstedelse af nødforordninger som et middel til at sætte parlamentarismen ud af kraft, samt nazisternes og kommunisternes stemmetilvækst – flyttede historikerne i 1960'erne og 1970'erne fokus til de dramatiske begivenheder omkring republikkens grundlæggelse og spørgsmålet om, hvorvidt især Socialdemokratiets pragmatiske tilbageholdenhed over for konservative magtbastioner i bureaukrati, retsvæsen, landbrug, industri og militær under revolutionen i 1918-1919 betød ubrudte antidemokratiske kontinuitetslinjer, som senere førte til republikkens undergang.¹⁰

6 Büttner oplyser selv (s. 18), at hun skriver »politisk socialhistorie«.

7 Bernhard Fulda: *Press and Politics in the Weimar Republic*, Oxford 2009.

8 Karl Dietrich Erdmann: Die Geschichte der Weimarer Republik als Problem der Wissenschaft, i: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, bd. 3, hft. 1, s. 1-19:5.

9 Karl Dietrich Bracher: *Die Auflösung der Weimarer Republik: Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*, Stuttgart 1955.

10 Se f.eks. Eberhard Kolb: *The Weimar Republic*. New York 2005, s. 149 ff. Bogen er en oversættelse af *Die Weimar Republik*, München 2002.

Debatten om årsagerne til republikkens undergang er senere blevet suppleret med andre spørgsmål, herunder hvorfor det første tyske demokrati først gik under efter 14 år – hvorfor den så tungt bebyrdede republik holdt sig på benene to år længere end nazisternes »Tusindårsrige«. ¹¹ Det oprindelige spørgsmål blev så at sige vendt på hovedet. Man har også diskuteret, hvorvidt republikken overhovedet gik under, i betragtning af de kontinuitetslinjer, der kunne påvises fra Weimar ind i nazisternes »Tredje Rige«. ¹² Dog, som den mest anvendte lærebog, Eberhard Kolbs løbende aktualiserede oversigtsværk afspejler, har republikkens undergang beholdt sin position som centralt sigtepunkt. ¹³

Der ligger i dette et anstrøg af determinisme, som reducerer perioden til en slags forstadie til nazismen. På denne baggrund har den amerikanske historiker Eric D. Weitz, professor ved University of Minnesota, der tidligere har ydet vægtige bidrag til forskning i kommunismens historie i Tyskland, med *Weimar Germany: Promise and Tragedy* fremstillet perioden i dennes egen ret, uden at »Det tredje Rige« kaster sine skygger tilbage i republikken. ¹⁴ Weitz' fremstilling viser, hvordan sprudlende kreativitet ikke var begrænset til »die goldenen zwanziger Jahre«, dvs. tiden mellem etableringen af et fundament for internationale kreditter med afslutningen af hyperinflationen i 1923 samt Dawesplanen året efter, og den økonomiske verdenskrise fra 1929/30. Allerede kejserrigets glansløse undergang under revolutionen i november 1918 var præget af meget mere end frustration over de fortsatte blodsudgydelser og frygt for, at sammenbruddet af den bestående orden skulle udvikle sig til borgerkrig. Fremherskende var også en oplevelse af, at snærende bånd endelig sprængtes og åbnede for nye ideers fremkomst. Kunstnere og kulturpersonligheder såvel som politiske visionære kastede sig over de hidtil ukendte og tilsyneladende uanede muligheder for at udfolde sig og udkaste visioner for fremtiden: fra Ernst Däumig og ligesindede i *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (USPD) med ønsket om, at proletariatet skulle »ødelægge den gamle verden og bygge en ny« (s. 30) over Erich Mendelsohn, der oprettede sit arkitektbureau

11 Johnny N. Laursen: Tyskland mellem demokrati og diktatur: Weimarrepublikken, 1918-1933, i: *Den jyske historiker* nr. 43-44, 1988, s. 127-166:128; Thomas Mergel: *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik. Politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*, Düsseldorf 2002.

12 Peter Fritzsche: Did Weimar Fail?, i: *Journal of Modern History*, bd. 68 (1996), hft. 3, s. 629-656.

13 Kolb: *Weimar Republic*, 2. udg. (2010), s. 139 f.

14 Weitz: *Weimar Germany*, s. 5.

samme dag, som socialdemokraten Philipp Scheidemann kom kommunisten Karl Liebknecht i forkøbet med udråbelsen af republikken (s. 184), til Arnold Zweigs oplevelse af at have færdige værker i hovedet, som nu endelig kunne nedskrives (s. 26-27). Der var ofte en løssluppen, »karnevalsagtig atmosfære« snarere end alvorstung oplevelse af skæbnesvangert sammenbrud (s. 24). Denne frisættelse af kreativ energi fra traditionelle bindinger står som et ledemotiv for fremstillingen af hele perioden. Trods kontinuiteter på såvel det kunstneriske som det samfundsmæssige område – ekspressionismen var allerede udviklet før krigen, og kvinder kom ud på arbejdsmarkedet under krigen – er (op)bruddet i form af krigsafslutning og revolution meget tydeligt i Weitz' fremstilling. Derimod nedtones overgangen fra omkring 1924 til en »ny saglighed«, hvor ekspressionismens vildskab i kunstens verden trådte i baggrunden for forsøg på mere objektive og nøgterne fremstillinger, og ophøret af kupforsøg til dels afspejlede en ny villighed til at affinde sig med republikken.

Weitz gør sig store anstrengelser for at gøre perioden nærværende. I bogens andet kapitel tager han med udgangspunkt i beskrivelser fra flanøren og forfatteren Franz Hessel læseren med på en vandring gennem den tyske og preussiske hovedstads mondæne selskabssaloner og mørke baggårde. Adskillige sigende detaljer giver en god fornemmelse af, hvordan livet kunne være i Berlin i (slutningen af) 1920'erne. Blandt eksemplerne er det fortsat klasseopdelte ventesalsområde og de særlige venteværelser for notabiliteter på Anhalter Bahnhof, hvor krigsinvaliderne vidnede om krigens rædsler; de ældre, mørke og fugtplagede lejeboliger i arbejderbydelene Wedding og Hallesches Tor; de nyopførte, lyse boliger for elektroteknikgiganten Siemens' faglærte arbejdere, teknikere og funktionærer i Siemensstadt (s. 71-75); og de forskellige sale i forlystelsespaladset Haus Vaterland (kaldet »Piccadilly« indtil Verdenskrigen gjorde dette navn for upatriotisk), hvor de ansatte dansere ikke blot optrådte i dragter fra forskellige lande, men også fra forskellige regioner af Tyskland. Det bidrager alt sammen til en fornemmelse af periodens enorme kontraster.

I senere kapitler leverer Weitz med udgangspunkt i Berlin en begejstret og begejstrende tour de force gennem forskellige sider af Weimarrepublikkens pulserende kunst- og kulturliv. Weitz' løsning på problemet med at give et billede af kulturen i en periode så rig på kulturelle nyskabelser er at udvælge enkelte skikkelser, hvis liv og virke – angiveligt – er sigende for perioden. Et velvalgt tema er arkitekturen som en kunstform, der formede de fysiske rammer for tilværelsen. Med Bruno

Taut og Erich Mendelsohn står to arkitekter i centrum, der er mindre kendte end de legendariske Bauhaus-skikkelser Walter Gropius og Ludwig Mies van der Rohe, men som tydeligt anskueliggør den eksplosive frisættelse af kreativ energi, der ikke holdt sig tilbage fra udkast til nygestaltning af den sociale indretning af samfundet. Tauts idealistiske tro på en »socialisme i en upolitisk betydning«, hvor fravær af tvang sammen med den fælles hengivenhed til en idé ville skabe enkle og utvungne relationer mellem mennesker, er et af mange eksempler på efterkrigstidens sociale utopisme i grænselandet mellem kunst og politik (s. 175). Inden for maleri/tegning anskueliggør George Grosz med en udpræget satirisk tilgang, hvad August Sander med et nådesløst realistisk fokus på sociale randeksistenser viser for fotografiet: markante overskridelser af grænserne for, hvad man hidtil havde kunnet vise inden for lovens og »den gode smags« rammer. Fotografen László Moholy-Nagys eksperimenterende perspektiver og teknikker demonstrerer bestræbelser på at destabilisere kognitive kategorier – bestræbelser som fascinerede nogle, men muligvis foruroligede flere. Moholy-Nagy stillede sig ikke tilfreds med Richard Wagners vision om et »Gesamtkunstwerk«, hvor forskellige kunstarter gik op i en højere enhed, men sigtede efter et »Gesamtwerk« – et »totalværk« – hvor kunst smeltede sammen med resten af tilværelsen (s. 215). Eksperimenter med en ny fragmenteret optik, som var karakteristisk for filmen og inden for litteraturen især kendes fra Alfred Döblins »Berlin Alexanderplatz«, tydeliggøres med collage-kunsten. Den er repræsenteret ved Hannah Höch frem for ved den socialistiske klassiker John Heartfield, hvilket turde afspejle forskningens tiltagende opmærksomhed på køn i forhold til klasse. Inden for filosofi og litteratur er de næsten uomgængelige udgangspunkter Martin Heidegger og hans intense eksistentialisme samt Thomas Mann. De to markerer med deres modsatrettede politiske udviklinger – den første i retning af nazismen og førerprincippet, den anden mod en fornuftsbaseeret, men ubegejstret opbakning til det parlamentariske demokrati – yderpunkterne i synet på republikken blandt dens vigtigste intellektuelle.

Det hele præsenteres med sproglig elegance og et imponerende overblik. Når Weitz er bedst, leverer han fremragende forenklinger uden forsimplinger. I andre tilfælde dækker den klare og elegante fremstilling over mere komplicerede forhold, der bliver forsimplet og underproblematiseret. De analytiske temaer bliver til tider mere antydet end underkastet en mere dybtgående behandling, og den store vægt på udvalgte enkeltpersoner, episoder eller fænomener gør det

vanskeligt for læseren at afgøre, i hvilken udstrækning de valgte eksempler er karakteristiske for republikken. Det er problematisk, at fremstillingen generelt overbetoner det nye på bekostning af det etablerede og udbredte og beskriver det – af eftertiden – kunstnerisk værdsatte på bekostning af det, der var populært i samtiden.

Det gælder ikke mindst inden for massekultur og massemedier, hvor de nye medier, radio og det nu populariserede filmmedie, herunder fra 1929 tyske tonefilm, får opmærksomheden, mens pressen – det mest udbredte medie – behandles mere sporadisk. Men heller ikke hvad film angår, er behandlingen tyngt af kvantitative overvejelser. Som blandt andre Karl Christian Führer har betonet, havde mange af de film, der efterfølgende er blevet kanoniseret, meget små tilskuertal.¹⁵ Selvom Weitz nævner, at melodramaer tiltrak langt flere biografgængere end de senere klassikere som Fritz Langs *Metropolis* fra 1926 eller *M* fra 1931, drager han ingen konsekvenser heraf.

Fremstillingen giver derfor et skævt billede af kulturen i en republik, hvor 60 % af befolkningen levede i kommuner på under 20.000 indbyggere – 46 % sågar i kommuner under 5000 – og havde meget begrænset adgang til de beskrevne kulturtilbud.¹⁶ Det mest ønskelige ville have været en inddragelse af forskellige regional- og lokalstudier.¹⁷ Men også med udgangspunkt i en samtidig kosmopolitisk forfatter som Kurt Tucholsky og hans kendte artikel i det venstreintellektuelle tidsskrift *Die Weltbühne* om »Berlin und die Provinz«¹⁸ kunne Weitz have fundet advarsler mod en udbredt »grotesk overvurdering af hovedstaden«, der burde have afholdt ham fra misvisende paroler som »Weimar was Berlin, Berlin Weimar« (s. 41).

Hvor Weitz faktisk bevæger sig ud i provinsområderne og blandt andet lægger et velvalgt fokus på paramilitære organisationer som *Stahlhelm – Bund der Frontsoldaten*, forbliver det uklart, hvilke forestillinger, der styrede de pågældendes adfærd. Livet i provinsområder fremstår således blot som en dunkel komplementærmængde til – eller om man

15 Karl Christian Führer: High Brow and Low Brow Culture, i: Anthony McElligott (red.): *Weimar Germany*, (Short Oxford History of Germany), Oxford 2009, s. 260-281: 272 f.

16 Tal for 1925 fra Büttner: *Weimar*, s. 815.

17 F.eks. Frank Bösch: *Das konservative Milieu. Vereinskultur und lokale Sammlungspolitik in ost- und westdeutschen Regionen (1900-1960)*, Göttingen 2002; Peter Fritzsche: *Rehearsals for Fascism. Populism and Political Mobilization in Weimar Germany*, New York & Oxford 1990; Wolfram Pyta: *Dorfgemeinschaft und Parteipolitik, 1918-1933*, Düsseldorf 1996.

18 Under synonymet Ignaz Wrobel i *Die Weltbühne*, nr. 11, 13. januar 1928. Findes i engelsk oversættelse i: Anton Kaes, Martin Jay, Edward Dimendberg (red.): *The Weimar Republic Sourcebook*, Berkeley, CA 1994, s. 412-413.

vil: en »reaktionær« og kontrær negation af – innovative kunstneriske eliters emancipatoriske eksperimenter. At nogle medlemmer af paramilitære grupperinger »dressed as if they were tough, proud military heroes« (s. 114), siger ikke meget om de mere tids- og stedspecifikke forestillinger, der gjorde det muligt for Stahlhelm at fremstå attraktiv i Tysklands provinsområder et halvt årti efter, at afslutning af krigen havde været de fleste tyskeres største ønske. Weitz nævner forskellige slogans og populistiske narrativer som »Dolkestødslegenden«, og hvordan Hitler med udtrykket »national socialisme« overtrumfede lignende forsøg på at forene militaristisk nationalisme og socialisme, eksempelvis Oswald Spenglers »preussiske socialisme« og Ernst Jüngers »front-socialisme« (s. 98). Men man får ikke noget indtryk af, hvad det var for forestillinger, frygt og håb i dele af befolkningen, der gav sådanne paroler deres tiltrækningskraft. Der er ikke meget fokus på dem, der oplevede mange af tidens hektiske omvæltninger og forandringer som truende og undergravende for deres tilværelse – de mange, der hungrede efter at få sat nogle faste grænser: juridisk, moralsk, kulturelt – for tidens omvæltninger. Retorisk og symbolsk blændværk, hvis ikke ligefrem forførelse, var tilsyneladende, hvad der fra sidst i 1920erne fik kredse, der nu engang var modtagelige for irrationalistiske impulser, til at give nazisterne deres stemme.

Det forhold, at størstedelen af vælgerne forsvinder ud af billedet, fordi de ikke var involveret i spektakulære kulturelle innovationer, får betydning for synet på de politikere, der formåede at appellere til disse vælgere. Weitz kan anerkende udenrigsminister og, i en kort periode, rigskansler Gustav Stresemanns »opfyldelsespolitik«, både dens rationale – at samvittighedsfulde bestræbelser på at opfylde sejrherrenes krav om krigsskadeserstatninger ville få disse til at indse, at kravene var urealistiske og derfor måtte reduceres – og resultaterne i form af afslutningen af hyperinflationen, aftalerne om Rigets vestgrænser i Locarno 1925 og aftalerne om betaling af krigsskadeserstatninger i form af Dawes- og Young-planerne i 1924 og 1929.¹⁹ Men i sidste ende afskriver han Deutsche Volkspartei (DVP)'s leder som nationalist og en »konventionel figur«, der manglede »emotionel og intellektuel investering i demokratiet« (s. 105).

Mens det er udmærket ikke at fremstille Stresemann som en demokrat fra det 21. århundrede i 1920erne, er der noget lettere anakronistisk over en brug af så idealistisk højspændte målestokke, at kun helt

¹⁹ Weitz bruger begrebet *Erfüllungspolitik* bredere end Büttner (s. 157 ff), som knytter det mere snævert til regeringen Joseph Wirth, der i 1921 proklamerede strategien.

afklarede og helhjertede tilhængere af det parlamentariske demokrati finder nåde for historikerens blik. I et land, hvor den parlamentarisk-demokratiske tradition begrænsede sig til Frankfurt-parlamentets ikke realiserede forfatning 1848-49, var mere end en tøvende og prøvende betræden af demokratiets fundament næppe nogen realistisk forventning – særlig ikke til en tidligere tilhænger af en nationalistisk erobringspolitik som Stresemann. Mere indgående overvejelser om det, der med historikeren Friedrich Meineckes term kan betegnes som *Vernunftrepublikaner*, kunne med fordel være brugt som afsæt for overvejelser om, hvor helhjertet man behøver at identificere sig med et politisk system, og hvad det vil sige at være vundet for en bestemt statsorden – om den faktiske vilje til opbakning ikke i første omgang er det afgørende.

Problematikken er tæt forbundet med spørgsmålet, om man ikke bør se demokratisering i bred forstand – dvs. inklusive skabelse af opbakning blandt vælgerne – som en proces snarere end som et spring. Kun derved kan man indfange den mulige tilvænning, som naturligtvis kan være nødvendig for mennesker, der kastes ud i helt nye politiske rammebetingelser, og som over tid skal bevæges fra en rent instrumentel tilgang til nye muligheder til en eventuel identifikation med det politiske system. Weitz anlægger en noget statisk optik på republikkens modstandere, som han overvejende ser på »højrefløjen«. Med en påstand om, at der ikke var nogen måde, hvorpå »højrefløjen« kunne vindes for republikken,²⁰ udelukker han på forhånd vilje til tilvænning og evne for læreprocesser. Påstanden ville dog kræve en nærmere beskrivelse af, hvem »højrefløjen« er, for at få et konkret indhold. Der var unægtelig kredse blandt konservative – og blandt revolutionære arbejdere m.fl. – som næppe under nogen omstændigheder kunne være bragt til at forlige sig med det nye demokrati. Med dets parlamenter og partier som institutionaliseringer af for det første ørkesløs tale (*Schwatzbuden*: »en sludrebutik«) frem for handling; og for det andet underlødige interessepolitik frem for stolt og betingelsesløs kamp for de rette principper – oven i købet i andre og hidtil ret indflydelsesløse befolkningsgruppers favør – gik det nye politiske system imod mange tidligere privilegeredes kulturelle værdiforestillinger såvel som deres mere konkrete interesser. Men der er grund til at være tilbageholdende med at opfatte højrefløjen som en konstant. Højrepartierne DNVP og DVP høstede kun 15 %

20 »Only the total and complete defeat of the Right could ensure the republic's health and well-being. That might have been possible in 1918-19, but not in 1925 or 1929.« Weitz, *Weimar Germany*, s. 111.

ved valget til nationalforsamlingen i januar 1919, og ved junivalget i 1920, hvor frygt for revolution ikke i samme grad skræmte vælgere over til SPD som det mindste onde, og hvor Dolkestødslegenden og udfald mod Versaillestraktaten var kommet i spil, var det stadig under en tredjedel af vælgerne, der støttede højrefløjspartierne.²¹ At mange vælgere, særligt i provinsområder, i løbet af godt et årti bevægede sig fra SPD og det liberale DDP til nationalistiske partier som DNVP og NSDAP, undergraver det statiske billede af højrefløjen.

I tråd med billedet af »højrefløjen« som en uforanderlig og demokratiundergravende enhed af etablerede eliter og nye nationalistiske paramilitære bevægelser er Weitz' fremstilling af republikkens fødsel i revolutionen i 1918-1919 historien om endegyldigt forpassede muligheder. Denne fremstilling står i et lidt anspændt forhold til hans senere betoning af, at der »intet uundgåeligt« var ved Weimarrepublikkens undergang (*demise*), sådan som denne udspillede sig, da en gruppe magtfulde mænd omkring Hindenburg overtalte feltmarskallen til at udpege den simple korporal og partileder Adolf Hitler til rigskansler (s. 358). Weimarrepublikkens overlevelse var tilsyneladende nærmest utænkelig, men at det blev nazisterne, der sikrede sig regeringsmagten, var hverken givet eller sandsynligt.

Mens Weitz enkelte steder benytter ekstremisterne som en meningsfuld samlebetegnelse, foregår hans analyse generelt med udgangspunkt i højre-venstre-aksen, så nazisternes og kommunisternes undergravning af republikken holdes adskilt. Kommunisterne var ganske vist også imod republikken, men uden tilstrækkelig vælgermæssig opbakning eller støtte fra veletablerede kredse. Derfor var det »the Right, not the Left, that posed the real threat« mod republikken (s. 92). I denne ideologifokuserede enten-eller-optik betragtes de to fløje for isoleret. Den noget skematiske fremstilling slører fællestrækkene i tidens populistiske strømninger. Begreber som preussisk socialisme, nationalbolsjevisme eller national socialisme afspejlede ikke så meget en fascination af paradokser som en tro på, at den hyppige opdeling i en »national« og en socialistisk fløj lod sig overvinde – en tro, som ikke udelukkende fandtes på »højrefløjen«.

I deres praksis var nazisterne og kommunister tættere på hinanden, end højre-venstre-spektret giver indtryk af. Både på arbejdspladserne og på gaderne kunne nazisterne og kommunisterne stille deres voldelige indbyrdes kampe i bero og gøre fælles front, f.eks. i Berlins

21 Kolb, *Die Weimarer*, s. 284.

trafkarbejderstrejke i november 1932.²² I parlamenterne gav NSDAP's og KPD's fælles ønske om det parlamentariske systems sammenbrud sig gentagne gange udslag i en fælles obstruktionspolitik og forsøg på mistillidsvota.²³ NSDAP og KPD hentede desuden en stor del af deres opbakning og legitimitet fra en selvfremsstilling som bolværk mod hinanden, og deres teatralske fysiske udkæmpning af konflikter var netop baseret på en enighed om, at hård, mandig, kompromisløs og organiseret kamp mod »fjenden« var den nødvendige og rigtige form for politik. »Systemet« og det største »systembærende« parti, SPD, havde ganske vist også en central plads i begge yderpartiernes fjendebilleder, for KPD's vedkommende især fra 1929, da socialfascisme-tesen blev partiets officielle politik og stadfæstede opfattelsen af, at revolutionen var blevet forrådt af det reformistiske SPD.²⁴ Men »bolsjevismen« og KPD's marxisme var sammen med – og gerne sammensmeltet med – »jøderne« nazisternes vigtigste fjendebillede, som foragten for SPD til dels var afledt af. For KPD var »fascismen« det store skældsord, der blev udstrakt til at omfatte såvel SPD som konservative kredse.

Ligesom truslerne mod republikken kan modernitet ikke så entydigt placeres på en ideologisk højre-venstre-skala, som det sker i Weitz' fremstilling. En central forskel på nye ekstreme højrebevægelser som nazismen og det traditionelle højre var, at førstnævnte pegede på »folkeviljen« som kilden til magtens legitimitet. Trods »førerprincippet« hævdede man at bygge på en »dybere« egalitet og mobilisering i modsætning til passiv og hierarkisk underordning. Nazismen var således – ligesom den nordtyske *Landvolkbewegung* og krigsveteranforbundet *Stahlhelm* – »positivt« påvirket af en moderne politikform, der sigtede på en form for mobilisering af brede befolkningsgrupper.²⁵ Den må derfor også ses i sammenhæng med de frisættende impulser efter 1918, som den stærkt vendte sig imod, men altså selv var påvirket af.

Modernitet er en bærende kategori i Weitz' fremstilling, og frigørelse fra traditionens snærende bånd er modernitetens dominerende træk, der fremstår som tæt forbundet med fremskridt. Weitz fortier ikke, at modernitet medførte problemer: De rationaliseringer, der prægede

22 Heinrich August Winkler: *Der Weg in die Katastrophe. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1930-1933*, Berlin & Bonn 1987, s. 765-773.

23 Således i foråret og sommeren 1931 i »folkebegæring« (*Volksbegehren*) og folkeafstemning for opløsning af den preussiske landdag i 1931. Winkler: *Der Weg*, s. 385 ff.

24 Timothy S. Brown: *Radicals: Nazis and Communists between Authenticity and Performance*, New York 2009. At de to yderfløje høstede en stor del af deres respektive medlems- og vælgeropbakning fra deres brutale og teatralske kamp mod den anden yderfløj, er i tråd med forestillinger fra den Kolde Krig, men det bliver de ikke mindre rigtige af.

25 Fritzsche: *Rehearsals*, s. 7 f, 117.

den relativt stabile og fremgangsrige periode fra 1924 til 1929, medførte afskedigelser og monotont arbejde, og den moderne verdens tempo og foranderlighed kunne udløse nervøsitet og utilpashed (s. 186). Han redegør desuden for Siegfried Kracauers ambivalente opfattelse af det moderne, hvor effektivisering let fører til dehumanisering, individets opløsning i massen og reduktion til en brik i et maskineri – ikke blot inden for produktionen men også i den kulturelle sfære – og hvor gevinster i form af emancipation og omkostninger i form af fremmedgørelse er uløseligt forbundne. I Kracauers analyse af kabareternes berømte dansetrupper som *Tiller Girls* blev individet og dets eksistens berøvet mening som andet end en bestanddel af et stort maskineri af menneskekroppe, hvor den preussiske militarisme og den moderne amerikanske fabrik på mareridtsagtig vis smeltede sammen (s. 271 ff). Siegfried Kracauers holdning til moderniteten og storbylivet med deres tempo, abrupthed, fragmentering af den enkeltes livsverden og sammenvævningen af de »fremmedgørende og frigørende muligheder« (s. 269) samt af fascinerede og frastødende sider, er netop i sin modsætningsfyldte moderne. Weitz taler om modernistiske arkitekters arrogance, når de ikke blot designede huse, lejligheder og lejlighedskomplekser men også den måde, som mennesker skulle leve på, om de kunne lide det eller ej (s. 178), og han bemærker kritisk, at Weimars modernitet »could never quite leave the individual, or the couple, alone« (s. 329). Men dette sker som den gode historikers pligtopfyldende påpegning af, at der trods alt var grænser for modernitetens lyksaligheder. Hovedopmærksomheden vendes begejstret mod Bruno Taut, der trods al iver efter at bryde med Wilhelmismens ornamenteringer og skabe nye rammer for menneskeligt samvær formåede at udvise sensitivitet over for menneskers livsbetingelser og historisk formede ønsker. Weitz' billede af modernitet er i sidste ende omtrent så positivt, som undertitlen *Promise and Tragedy* antyder (s. 178-179).

Der kan være grund til at glæde sig over en sådan positiv fremstilling af det moderne. Detlev Peukerts indflydelsesrige tolkning fra 1987 af Weimarrepublikken som kulmination af en modernitet med janushoved, med overvægt af ulyksalige tilbøjeligheder til social disciplinering, normering og rangordning af menneskeliv, har nok medvirket til en for dyster opfattelse af modernitet.²⁶ Men af samme grund ville

26 Detlev Peukert: *The Weimar Republic*, London 1991, s. 140, 146. Oprindelig udgivet på tysk: *Die Weimarer Republik*, Frankfurt am Main 1987. En nedtoning af modernitetens dystre sider ses i Young-Sun Hong: *The Weimar Welfare System*, i: McElligott (red.): *Weimar Germany*, s. 175-206.

det have været på sin plads at forholde sig til Peukerts modernitetsopfattelse – ikke mindst i lyset af, at Weitz i sit noget korte afsluttende bibliografiske essay nævner Peukerts værk som en af sine væsentligste inspirationskilder (s. 401). Også Peter Gays ældre *Weimar Culture. The Outsider as Insider*, som er et andet af de ifølge Weitz tre uomgængelige mesterværker om republikken (s. 401), kalder på en større problematisering af »progressive« grupper. Gay beskrev en »længsel efter helhed« forbundet med foragt for kompromisser og pluralitet blandt republikkens kunstnere – også blandt progressive på venstrefløjen – og anså dette fænomen som vigtigt, da mange kunstnere havde et stort publikum.²⁷ Gays fremstilling af kultur og politik som forbundne og påvirkede af de samme problematiske antipluralistiske forestillinger passer vanskeligt ind i Weitz' lovprisende billede af kulturelle innovationer. Selv om Weitz er mere opmærksom på forskelle mellem smalle elitære kunstværker og massekultur, end Gay var, burde han have forholdt sig til denne udfordring af sin tolkning.

Et oplagt symbol på modernitet, ikke mindst dens emancipatoriske sider, er »den ny kvinde«. Med sin nyvundne økonomiske selvstændighed – ofte baseret på indtægter fra et af de kontorjobs, som der opstod langt flere af i løbet af 1920erne – med sin friere og individualistiske livsstil, hvad privatliv og seksualitet angik, og med sit korte hår og pigede frem for konede fremtoning – hvis ikke hun ligefrem bar bukser eller andet mandetøj – legemliggjorde hun moderniseringens muligheder og signalerede en frigørelse fra den wilhelminske periodes tilsnørede livsstil (s. 312). Dette billede på – mere end realiteten af – at kvinder kunne leve selvstændigt og have skiftende sexpartnere – også af eget køn – ramte noget dybt i både mænd og kvinder (s. 308). Ikke desto mindre var det ifølge Weitz patetisk og udtryk for »sexual anxiety and self-doubt« samt manglende sensibilitet, når en mand plæderede for opretholdelse af traditionelle kønsroller (s. 309-311). Det ligner en noget selektiv sensibilitet, der er mere opsat på at markere grænserne for legitime holdninger end på at forstå en historisk fortid, når Weitz vælger at fremstille usikkerhed som en personlighedsbrist. 13 mio. tyske mænd havde været i krig, og det flertal af disse, der i modsætning til to millioner kom levende hjem, levede i en periode, hvor politisk, økonomisk og social position og status både var og fremstod let forgængelig.²⁸ Det er vel ikke uforståeligt, hvis nogle af disse syntes, at de havde fået deres portion ufrivillige livsomvæltninger.

27 Peter Gay: *Weimar Culture: The Outsider as Insider*, New York 1968, s. 70.

28 Wilhelm Deist: *Streitkräfte (Deutsches Reich)*, i: Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich & Irina Renz (red.): *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*, Paderborn 2003, s. 870-876:870.

Med sund respektløshed ser Weitz noget komisk i tilbøjeligheden til at skrive lærde pamfletter om at udleve sin seksualitet. Han tillader sig et ironisk »Thank you very much« som svar på en højstemt erklæring fra »Den Tyske Forening for Beskyttelse af Mødre« om, at »alle har ret til et tilfredsstillende seksualliv«, inden han anerkendende beskriver viljen til at tage seksuelle problemer alvorligt og ambitionen om at muliggøre et tilfredsstillende seksualliv for almindelige tyskere (s. 326 ff). Med udgangspunkt i en at tidens esoteriske skikkelser med stor gennemslagskraft, nudisten Hans Surén, behandles den kultiske dyrkelse af kroppen og solen, som siden århundredeskiftet havde udviklet sig af Lebensraum-bevægelsen. Sådanne strømninger passede så godt ind i tidens søgen efter en saliggørende lære, at den ikke kan begrænses til en bestemt del af det politiske spektrum. En sådan lære kunne handle om individets udlevelse af sine behov, men havde oftest et overindividuel sigte, eksempelvis om at virkeliggøre en kollektivistisk utopi om en sund nation. Forsigtigt fremsætter Weitz den skarpsindige overvejelse, at den udbredte udstilling af kroppe i danseshows, i de nye illustrerede blade og – kunne man tilføje – i de paramilitære grupperes marcher, kan have hængt sammen med de millioner af mennesker, der var blevet lemlæstede i krigen (s. 312).

Selvom det er et hovedanliggende for Weitz at gøre de kulturelle innovationer i perioden klare og nærværende for læseren, har kultur i bredere forstand en for underordnet rolle i fremstillingen. Når Weitz starter et kapitel om økonomien med Walter Rathenau-citatet »Die Wirtschaft ist das Schicksal«, harmonerer det godt med hans fremstilling af konkrete interesser som afgørende for udviklingen (s. 129). I modsætning til, hvad en politisk kultur-tilgang i den tyske politolog Karl Rohes forstand kunne tilsige, foregår interesseforfølgelsen hos Weitz ret uafhængigt af forestillinger i samtiden.²⁹

Derfor er det heller ikke dynamikker udløst eller forstærket af forskellige grupperes forestillinger, der lagde grunden til Weimars undergang, men en stor taktisk fejltagelse: SPD's politiske undladelsessynder i 1918-1919 tillod antidemokratiske kræfter at blive siddende i bureaukrati, industri, landbrug og militær. De progressive kræfter kunne i republikkens første turbulente år på basis af Stinnes-Legien-overenskomsten fra 15. november 1918 virkeliggøre arbejderbevægelsens drøm om

29 Karl Rohe: Politische Kultur und ihre Analyse. Probleme und Perspektive der politischen Kulturforschung, i: *Historische Zeitschrift*, bd. 250 (1990), hft. 2, s. 321-346. I Rohes Weber-inspirerede koncept er kulturelle forestillinger betingende for såvel, hvad man opfatter som sine interesser, og hvordan man mener, at disse interesser bedst forfølges. Jf. især s. 333 ff.

en 8-timers arbejdsdag og i republikkens relativt fremgangsrige periode oprette en arbejdsløshedsforsikring i 1927 og i øvrigt skabe rammer for et festfyrværkeri af kunstneriske og kulturelle innovationer, som endnu begejstrer knap hundrede år senere.

Men republikkens banemænd sad fortsat i deres indflydelsesrige positioner, da den økonomiske krise fra 1930 med hjemtrækningen af udlandets lån angiveligt sendte arbejdsløshedsprocenten op tæt på 40 %³⁰ (1932) i et land, der havde været industrialiseret for længe til, at afskedigede industriarbejdere kunne vende hjem til landsbyerne, som tilfældet var i nogle nabolande (s. 161-167). Mens der ikke er tvivl om, at alle disse socialøkonomiske forhold var særdeles væsentlige, er de ikke tilstrækkelige til at forklare NSDAP's vælgeropbakning. I det omfang, det ikke var rent materielle interesser, der var udslagsgivende, var det i Weitz' fremstilling en nærmest patologisk forkærlighed for militarisme og antisemitisme blandt højrefløjens vælgere, der blev skæbnesvanger for republikken. Da Weitz ikke for alvor forsøger at forklare eller forstå disse strømninger, bliver de forklarende faktorer for nazisternes opbakning og republikkens undergang tilført udefra. De gamle eliter blev skånet i revolutionen og kan derfor entrere scenen til sidst.

På basis af denne fremstilling kan Weitz passe republikkens historie ind i en så narrativt fristende form som den klassiske græske tragedie (s. 361). Dette fortælleskema indebærer en risiko for den determinisme, som Weitz opponerer imod. Fortællingen om, hvordan de gode kræfter i sidste ende lider en på sin vis selvforskyldt men også uforholdsmæssigt hård skæbne, passer udmærket til Weitz billede af, at en for skødesløs omgang med kejserrigets eliter under revolutionen i sidste ende betød hele republikkens undergang. Weitz formår at vise, at der var et rum for kulturelle innovationer i 1920'erne. Men med fremstillingen af kejserrigets eliter som en slags afsikret bombe, som før eller senere ville tilintetgøre republikken, lykkes det ikke at undgå en deterministisk fremstilling. Da denne form desuden placerer Weimar i et mytologisk snarere end i et nøgternt historisk univers, ville det nok have været bedre at modstå denne fristende form.

Der er næppe mange fejl i denne bog. Dog fandt mordet på udenrigsminister Walter Rathenau sted den 24. juni, ikke den 22. juni 1922 (s. 100), og at næsten to tredjedele af vælgerne stemte på andre partier end NSDAP ved rigsdagsvalget den 31. juli 1932, betyder ikke, at de stemte imod NSDAP (s. 356).

30 De officielle tal for det værste kriseår, 1932, var 29,9 % af arbejdsstyrken og 43,7 % af fagforeningsmedlemmerne. Weitz' knap 40 % af arbejdsstyrken er baseret på en antagelse om et stort antal ikke-registrerede arbejdsløse. Büttner: *Weimar*, s. 826.

Hvor Weitz' vægtning af enkelte kunstners gerninger og hensynet til en elegant fremstillingsform begrænser nuancerne, er der anderledes plads til sådanne i professor ved Forschungsstelle für Zeitgeschichte in Hamburg, Ursula Büttners *Weimar. Die überforderte Republik 1918-1933*. Strukturen følger den etablerede tredeling af perioden med en sektion om republikkens grundlæggelse og angrebene på den i perioden 1918-1923, en om »stabilisering på risikabelt grundlag« (*Stabilisierung auf gefährdeter Grundlage*) 1924-1930, og en om »depression, statskrise og nazistiske angreb« på republikken, som Büttner giver undertitlen »Republikkens lange undergang«. Indskudt i denne triade er en sektion med fokus på de periodeoverskridende udviklinger i befolknings- og erhvervsstruktur, kultur m.m.

Bogen er et forsøg på at forene en encyklopædisk med en kronologisk fremstilling, men eftersom opslagene er brede og velvalgte, virker de sjældent hæmmende for helheden. Således er der særskilte kapitler om Tyskland under Verdenskrigen, revolutionen, Kapp-Lüttwitz-kuppet og rigsdagsvalget i 1920 og – mere tematisk – om vold mod demokratiets repræsentanter 1921-1923. Det er en bog uden store armbevægelser. Ambitionen er tydeligvis hverken at sige noget generelt om »det moderne« eller at vække begejstring for bestemte kulturelle frembringelser, men at give en jævnt fremadskridende og systematisk fremstilling af perioden baseret på en omhyggelig beskrivelse af de væsentlige fænomener og hændelser, kontekstualisering af aktørerne og undersøgelse af deres handlerum, alt sammen ledsaget af samvittighedsfuldt afvejende vurderinger. Som undertitlen, »Den overbelastede republik«, antyder, sigter den grundige udforskning af personers og gruppers handlerum ikke mindst på spørgsmålet om, hvad der var afgørende for republikkens sammenbrud og nazisternes magtovertagelse.

Bogens overvejende socialhistoriske tilgang og omhyggelige vurdering af aktørers handlerum giver plausible forklaringer på centrale udviklinger. Med en indenlandsk gæld efter krigen svarende til produktionen i tre førkrigsår og med et presserende behov for valuta til fødevarerimport for at undgå hungersnød er det forståeligt, at republikkens første regeringer hellere ville affinde sig med den høje inflation end risikere at tabe legitimitet gennem markante skatteforhøjelser, som afslutningen af inflationen ville have krævet (s. 166 ff). Men sammen med krigsskadeerstatningerne – der i højere grad virkede psykologisk end realøkonomisk – førte de indre økonomiske belastninger til hyperinflation, der løb helt løbsk, efter at Frankrig og Belgien i januar 1923 besatte Ruhrdistriktet i et mislykket forsøg på at sikre sig deres afdrag. Büttner betoner de store spændinger mellem forskellige sociale

grupper; disse udgør ofte de egentlige enheder i fremstillingen. Efterkrigstidens statslige indgreb i landbrugsproduktionen forstærkede, i forlængelse af statsstyringen under krigen, modviljen på landet mod byerne og deres politikere. Denne modvilje modsvarede af mistillid i byerne til de mere velnærede bønder med deres umiddelbare adgang til fødevarer. Büttner fremhæver ikke blot, at hyperinflationen i 1922 tilintetgjorde mange middelklassetyskeres opsparing, mens kredse, der havde lånt penge til investeringer eller andet gennem pengenes værditab, blev så godt som gældfri. Hun lægger også vægt på, at den største låntager, og for så vidt den, der drog størst fordel, var den tyske stat (s. 179). Dermed udgjorde inflationen ikke blot et angreb på middelklasseværdier som disciplin og mådehold og forøgede angsten for social deroute, den miskrediterede også staten, som fremstod som en profitmager, der svigtede sin centrale opgave: at sørge for orden og retfærdighed. Uden forudsætninger for at gennemskue baggrunden for de dramatiske omfordelinger kiggede mange efter de *Wucherer* – ågerkarle – blandt småhandlende, der måtte være de egentlige bagmænd, og staten fremmede disse forestillinger med »anti-ågerlove«.

Büttner er opmærksom på betydningen af forestillinger, der går ud over standardelementerne i de fleste Weimarfremstillinger: Dolkestødslegenden og myten om 1914 samt militarisme og antisemitisme.³¹ Hun beskriver overbevisende, hvordan fortrængning af krigsnederlaget som den egentlige baggrund for de vanskelige vilkår i efterkrigsårene førte til en helt urealistisk forventningsdannelse og fungerede som katalysator for sociale konflikter. Alle sociale og økonomiske statistikker benyttede 1913 som »normalår« og sammenligningsgrundlag for republikkens sociale og økonomiske præstationer, selvom Tysklands afståelse af 13 % af dets areal, 10 % af befolkningen og hele 48 % af dets jernmalm gjorde dette stærkt misvisende (s. 125, 502). Staten havde under verdenskrigen måttet tiltage sig beføjelser for styring af økonomien og regulering af arbejdsforhold og sociale forhold, og derfor blev den nu set som ansvarlig for utilfredsstillende forhold og uløselige konflikter (s. 503). Trods disse avancerede og overbevisende pointer er det karakteristisk, at mentale forestillinger i Büttners fremstilling enten er produkter af reale forhold som krigen og hyperinflationen eller er udslag af »fortrængning«, hvor realiteterne simpelt hen ikke blev taget til efterretning. Der er ikke meget om de tolkningsprocesser, der formede de forskellige forestillinger, eller om hvem eller hvad, der spillede en

31 Om udviklingen af forestillinger om enighed og enhed i august 1914: Jeffrey Verhey: *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge 2000.

rolle i disse processer. Büttners tolkninger fremstår da også ofte meget plausible men uden den store empiriske underbygning. Dermed løber hun en risiko for at »normalisere« historien, at finde de bevæggrunde, der fremstår plausible i dag, frem for dem, der reelt var virkningsfulde i samtiden. Thomas Mergel har peget på, at en metode baseret på indlevelse netop indebærer en sådan risiko for at læse antagelser fra ens egen tid ind i den behandlede periode.³² Flere kilder tættere på »almindelige« tyskere ville derfor have været ønskeligt. Dette rækker dog ud over, hvad et oversigtsværk kan levere, når forskningen, som Büttner med rette skriver, har en lakune med hensyn til at beskrive såvel protestantiske landområder som det katolske miljø, der har stået i skyggen af det socialistiske og til dels det liberale miljø.

Büttner er prisværdigt fri for tendenser til at »strømline« sin fortælling, så intentioner og planer automatisk bliver til realiteter eller realiteter må udspringe af planer; eller så en persons moralske kvaliteter også betyder, at dennes fejltagelser og utilstrækkeligheder forties, mens usympatiske republikmodstanderes situation og bevæggrunde omvendt ignoreres. Tværtimod går hun prisværdigt langt for at forstå kredse, der ikke kunne eller ville acceptere republikken. At især mennesker i borgerlige erhverv og i landbrugskredse tabte enhver følelse af sikkerhed, oplevede deres sociale »ære« og position angrebet og så deres verdensbillede krakelere, er nuancerede og plausible vurderinger, der gør disse kredses søgende vælgeradfærd fra sidst i 1920'erne, med det ikke-socialistiske revolutionære NSDAP som hyppig endestation, mere forståelig.³³

Partierne gives megen plads i fremstillingen. De fik ikke nogen plads i republikkens forfatning, men blev i praksis »bærere og modstandere af republikken« (s. 65 ff). SPD får som det største prorepublikanske parti ekstra opmærksomhed, svarende til dets afgørende rolle i revolutionen og til, at det store arbejderparti ved valget til nationalforsamlingen i 1919 med 37 % fik en stemmeopbakning, der svarede til NSDAP's bedste valg inden Hitlers udnævnelse til rigskansler. Büttner lægger en del af skylden for partiets manglende succes med at appellere ud over (industri)arbejderklassen på en fastholdelse af en marxistisk selvopstilling. Budskabet til f.eks. håndværkere og småhandlende om, at de var dømt til undergang, var ikke velegnet til at vinde deres stemmer.

32 Thomas Mergel: Überlegungen zu einer Kulturgeschichte der Politik, i: *Geschichte und Gesellschaft* bd. 28 (2002), hft. 4, s. 574-606:588 ff.

33 Büttner: *Weimar*, s. 506. En mere kritisk vurdering af, hvorvidt især landmænd reelt havde grundlag for at føle sig truet på deres eksistens, findes i Pyta: *Dorfgemeinschaft*.

Hun er skeptisk over for forestillinger om, at SPD kunne have stækket konservative eliter i 1918-1919, om end hun fremhæver, at det ikke kun var SPD, der som dominerende parti havde brug for de traditionelle elitors ekspertise, men i lige så høj grad disse kredse, der behøvede SPD som et bolværk mod, at den politiske revolution udviklede sig videre til en økonomisk og social revolution (s. 499). Til spørgsmålet om, hvorvidt den socialdemokratiske arbejderbevægelse burde have udråbt en generalstrejke ved rigskansler Franz von Papens forfatningsstridige afsættelse af den SPD-ledede preussiske regering i Preussenkuppet i 1932, nævner hun de enorme arbejdsløshedstal, der ville have gjort det meget vanskeligt at få beskæftigede arbejdere til at risikere deres stilling og holde »skruebrækkere« ude (s. 472).

De institutionelle rammer tildeles god opmærksomhed. Også her er Büttner opmærksom på utilsigtede konsekvenser af bestemte vedtagelser i et omfang, der går langt ud over den gamle forskningsdiskussion om, hvorvidt republikkens proportionale valgmode, i modsætning til kejserrigets flertalsvalg i enkeltmandskredse, sammen med fraværet af en spærregrænse skabte gode vilkår for ekstreme partier som NSDAP. Hun fremhæver, hvordan ønsket om at have en instans i form af en rigspræsident, som kunne gribe ind, hvis partierne ikke formåede at skabe et stabilt flertal, paradoksalt nok forværrede problemet med kompromisfjendtlige partier. Partierne unddrog sig regeringsansvar, fordi de vidste, at rigspræsidenten kunne sikre, at der blev regeret. At dette ikke blot var en teoretisk mulighed, men allerede inden præsidualkabinetternes periode fra 1930 en del af praksis, understreges med en af bogens mange gode kvantitative angivelser. 136 gange benyttede republikkens første præsident, socialdemokraten Friedrich Ebert, sig af muligheden for at udstede nødforordninger, om end givetvis aldrig med intentioner om permanent at sætte parlamentarismen ud af spillet (s. 115). Hvor stor respekt man end kan have for Ebert, der igen og igen præsenteredes for iskold foragt fra grupper, der fortsat så med demonstrativ nedlæthed på opkomlingene og de »Vaterlandslose Gesellen« fra SPD, er denne praksis en vigtig oplysning om den erfaringsbaggrund, hvorpå samtiden oplevede overgangen til præsidualstyre i 1930.

Centrale samfundsmæssige og politiske spørgsmål fremstår hos Büttner ikke blot som omstridte men også som forbundet med en fundamental frygt for yderligere forandringer eller omvæltninger. Billedet af uafklarede tilstande, af et revolutionsforløb, der ikke var blevet afgjort, bliver tydeligt i beskrivelsen af begæringen om ekspropriation af fyrsterne – det store tema i 1926 (s. 375 ff). Nok var kejseren afsat

og flygtet til Holland, og også fyrsterne for delstaterne havde mistet deres tidligere politiske magt. Men ejerskabsforholdene til deres besiddelser i jord og fast ejendom var ikke blevet afklaret. KPD greb med kyshånd et forslag fra det liberale parti DDP om at få afklaret dette udestående, og kommunisternes forslag om en fuldstændig ekspropriation af fyrsterne uden godtgørelse var for populært blandt arbejdere til, at SPD kunne undlade at støtte det. Dermed var en fælles front af de to store arbejderpartier en realitet i et spørgsmål, som ud over de håndfaste interesser omhandlede det mere principielle skel mellem privat og statslig ejendomsret. Sagens symbolske indhold berørte kernen i et »politisk bekendelsesspørgsmål« om monarki og republik. De 12,5 millioner vælgere, der støttede folkebegæringen om en folkeafstemning om sagen, var langt over den tyvendel af de stemmeberettigede, der ifølge forfatningen skulle til for at udløse en folkeafstemning. De 14,5 millioner vælgere eller 36,4 % af de stemmeberettigede, der stemte for forslaget, ville have sikret dets godkendelse, hvis ikke rigspræsidenten havde erklæret spørgsmålet for forfatningsændrende.

Også fremstillingen af kulturlivet kredser om foruroligelse (*Verunsicherung*) i en befolkning, som efter krigsnederlag og revolution »længtes efter fællesskab [*Gemeinschaft*] og fandt konflikter utålelige« (s. 296). Samtidig betød den pludselige liberalisering med forfatningens formelle afskaffelse af censur, at konflikterne – som næppe var større, end de havde været i kejserriget – udviklede langt større dynamik og sprængkraft. En brudlinje delte avantgarde og traditionalister, der stod uforsonligt over for hinanden og manglede en fælles forståelsesramme (s. 298 f). Den ene lejr drog den lære af krigen, at pacifisme og forsoning mellem nationerne var nødvendig, og ønskede et opbrud i retning af en moderne verden trods det uanede potentiale for mord og ødelæggelse, som teknikken havde vist i krigen. Den anden del af befolkningen sørgede over det tabte og så i revolutionen blot troskabsbrud og forræderi.

Desuden gør Büttners fremstilling det klart, at mange kunstnere og intellektuelle vendte sig fra republikken, da den viste sig ude af stand til at indfri deres høje forventninger. At eksempelvis Kurt Tucholsky var ætsende i sin kritik af højrefløjen, ændrer ikke på, at han heller ikke holdt sig tilbage med elegante udtryk for foragt for republikken og for dennes bærende moderate partier. »Dette land ... er ikke mit land, denne stat er ikke min stat, denne retsorden er ikke min retsorden«, erklærede han i tidsskriftet *Die Weltbühne* i 1926.³⁴

34 Citeret efter Per Øhrgaard: Weimarrepublikken 1919-1933, i: Anna Sandberg & Detlef Siegfried (red.): *Tysk kulturhistorie fra 1648 til i dag*, København 2010, s. 219-253:232.

Med karakteristisk ambition om at komme rundt om sine emner beskriver Büttner »folkebegæringerne« og folkeafstemninger i slutningen af 1920erne. Samtidig tyder denne del på, at Büttners grundige analytiske gennemgang kunne have haft gavn af større bestræbelser på at strukturere og samle forskellige hændelser til et mere sammenhængende billede. Det havde været oplagt at forholde sig til, hvorvidt der opstod nye populistiske politikformer i borgerlige miljøer sidst i 1920erne. Det voksende antal forsamlinger og marcher på gader og pladser frem for diskussioner i presse og parlament var udtryk for nye opfattelser af politik, der satte aktivisme og en vis egalitet i centrum.³⁵ Stahlhelms og Landvolkbewegungs succes med at mobilisere tilhængerne kan sammen med folkebegæringerne fra 1926 tolkes i denne retning – selvom hverken folkeafstemningen for ekspropriering af fyrsterne, KPD's folkebegæring mod bygningen af et krigsskib i 1928 eller højrefløjens mobilisering mod Young-planen i 1929 formåede at mobilisere den nødvendige støtte »nedefra«.

En styrke er Büttners opmærksomhed på situation og erfaringsbaggrund for de grupper, der oplevede sig som forfordelte i overgangen til republikken. Her er billedet af uforanderligt reaktionære erstattet af indlevelse i perception og motiver bag en for så vidt rationel kamp om samfundspositioner: Mange, der ved revolutionen havde set deres politiske forrangstilling gå tabt, og som var svækket eller foruroliget af de økonomiske kriser, reagerede ophidset og irriteret på krænkelse af deres værdiforestillinger, lyder Büttners forklaring på modvilje mod kulturelle grænseoverskridelser (s. 333). Ved at insistere på, at tysk »kultur« var mere organisk og ægte end vestlig »civilisation«, der fremstilledes som overfladisk, dekadent og mekanisk, knyttede man ikke mindst i *Bildungsbürgertum* an til overleverede forestillinger og barrikaderede sig i en selvopfattelse af overlegenhed over for såvel en grænseoverskridende avantgardes eksperimenter som massekulturens egalitære tendenser. Demokratiet – i hvert fald i den parlamentariske version – lod sig let indplacere i den »utyske« kategori, hvor man med mekaniske stemmeoptællinger kun registrerede en overfladisk folkevilje, frem for en ægte fører med særlige evner, der kunne mærke den sande folkevilje.

Nazismen får en passende plads i fortællingen. Således hører man om forskellige *völkische* forbunds forsamling i Coburg i oktober 1922, hvor Hitler var inviteret med »enkelte ledsagere«, men ankom med et særtog sammen med 800 SA-mænd, fremprovokerede et slagsmål, og

35 Således argumenterer Peter Fritzsche: *Rehearsals*, s. 6 f, 235 f.

herefter lod sig fejre som befrier af byen fra »de røde«. Og man læser om NSDAP's teknik med at angribe arbejderbevægelsens demonstrationer, med det hyppige resultat, at demonstrationerne blev forbudt af hensyn til den offentlige orden (s. 198-199). Men man hører også om konkurrerende *völkische* organisationer og om demokratiske partier, og magtovertagelsen fremstår derfor langt fra prædetermineret eller som én mands værk, selvom Hitlers utvivlsomme betydning for nazisternes vej til magten gøres tydelig. Den tilbageholdenhed og ubeslutsomhed, hvormed Hitler afventede udfaldet af partiinterne magtkampe og herefter støttede vinderen, medvirkede til at opretholde »førerens« nimbus af ufejlbarlighed og fremmede desuden NSDAP's høje grad af tilpasning til Tysklands forskelligartede regioner. At Hitler med sin effektive retorik satte de mere socialistiske kredse omkring Gregor Strasser og Joseph Goebbels på plads ved »førermødet« i Bamberg i 1926, var nok en forudsætning for at appellere til mange ikke-socialistiske vælgere; og hans »alt-eller-intet«-taktik forhindrede, at NSDAP blev en del af »systemet«, før partiet kunne besætte dets vigtigste magtpositioner (s. 407 ff).

I spørgsmålet om republikkens muligheder for at skaffe sig opbakning ser Büttner en vis åbenhed. Hun bruger den parallel, at ligesom »saglighed« midt i 1920'erne pludselig var trumf i kunst og kultur, og USA med sine teknologiske præstationer for mange stod som forbillede, kunne »det parlamentariske demokratis rationelle orden« efterhånden finde mere forståelse (s. 334, 507). Republikken var ikke et »demokrati uden demokrater«. Mange af demokratiets støtter var mindre afklarede i deres støtte end dens dedikerede modstandere, men andet kunne ikke forventes. Büttners forestillinger om demokratisering er anderledes end Weitz' og en stor del af forskningens. Hvor Weitz ser demokratiets svaghed som noget, der nødvendiggjorde svækkelse eller udgrænsning af demokratiskeptikerne, ligger en forestilling om at integrere skeptikerne i republikken ved at mindske deres skepsis til grund for Büttners tolkning. Der var grænser for, hvad man kunne forvente og forlange af mennesker, der gjorde deres første erfaringer med det parlamentariske demokrati i et efterkrigssamfund præget af store omvæltninger.

Büttner modificerer billedet af Weimar som forsvarsløst demokrati, der forsømte at sætte sig til modværge mod dem, der stræbte det efter livet.³⁶ Der var fra juli 1922 mulighed for forbud mod antidemokratiske

36 Karl Dietrich Erdmann & Hagen Schulze (red.): *Selbstpreisgabe einer Demokratie. Eine Bilanz heute*, Düsseldorf 1980.

forsamlinger, foreninger og publikationer efter mordet på Walther Rathenau måneden forinden. Men den afgørende pointe kræver et fokus under rigsniveauet: Da den føderale republik overlod spørgsmålet om forbud til delstaterne, blev Weimarrepublikken et kludetæppe af delstater enten med eller uden forbud mod NSDAP og andre republikfjendtlige partier og foreninger. Mens SPD-dominerede delstater som Preussen, Sachsen, Hamburg og Thüringen hver vedtog et tocifret antal foreningsforbud, var andre delstater mere tilbageholdende, hvorved ekstreme partier som NSDAP både fik mulighed for at iscenesætte sig selv som undertrykte og for at håne det kompromisbaserede »system« for en vankelmødig og inkonsekvent kurs over for dets bestemte fjender. Fejlvurderinger og uheldig timing bidrog til at svække demokratiet. Bayern tillod i marts 1927 igen NSDAP at holde offentlige arrangementer, andre delstater fulgte trop, og også Preussen tillod i september 1928 partiets forsamlinger ud fra en forestilling om, at faren herfra var drevet over. De protestantisk og agrar dominerede områder i Preussen skulle snart vise sig særligt modtagelige for NSDAP's budskaber, der indtil 1928 primært havde trivedes i Bayern, som en velvillig indstilling i delstatsregeringen og hos Münchens politi havde gjort til et væksthus for nationalistiske republikfjendtlige organisationer.

»Socialmoraliske miljøer« betegner man det sammenfald af konfession, regional tradition, økonomiske forhold og kulturel orientering, hvormed forskningen traditionelt forklarer forskellige samfundsgrupperes længe ret uændrede stemmeadfærd. Stabiliteten varede fra 1870erne frem til det tidspunkt i løbet af 1920erne, hvor partierne DDP og DVP's næsten totale stemmetab tilsyneladende markerede en opløsning af det liberale miljø. Kort efter lykkedes det NSDAP som det første »folkeparti« at høste opbakning på tværs af klasser og socialmoraliske miljøer.

Til forskel fra mere modernitetsfokuserede værker som Peukerts og Weitz' beskriver Büttner de religiøse forhold. De eksistentielle prøvelser under og efter krigen betød et forstærket behov for trøst og støtte og førte til et midlertidigt brud på trenden i retning af sekularisering. Bl.a. fordi kirkerne havde konkurrence fra adskillige andre frelselærere (*Heilslehren*), udtyndede udmeldelser dog også igennem 1920erne rækkerne af medlemmer. Religion var den væsentligste identifikationsfaktor i det katolske område. Her opstod NSDAP efter verdenskrigen, men katolske kredse viste sig senere at være de mest resistente over for NSDAP's paroler om et organisk, racebaseret folkefællesskab. Dette skyldtes nok, at Centrumpartiet i katolsk dominerede områder selv

formåede at præsentere sig som et folkeparti, der samlede vælgere på tværs af klasser, erhvervsgrupper og til dels regionalt tilhørsforhold, og bekendte sig til vælgervirksomme idealer om en organisk statsopbygning. Endvidere kunne katolikerne takke republikken for, at de havde opnået en formel ligestilling med protestanter.

Men trods det katolske partis opstigning fra indflydelsesløst til regeringsbærende parti, der udløste en vis triumfalisme i dele af miljøet, så nogle katolske honoratiores revolutionen som forræderi. Uenigheden om, hvordan man skulle forholde sig til en republik, der legitimerede sig med folkets og ikke ved Guds vilje, illustreres effektivt af sammenstødet mellem Kölns overborgmester Konrad Adenauer og Münchens ærkebiskop og kardinal Michael Faulhaber på den Tyske Katolikdag i 1922. Som præsident for kirkedagen udlagde Adenauer kardinalens udfald mod rigskansler Wirth som udslag af de lokale forhold og irettesatte kardinalen for »manglende historisk blik«, når denne gjorde »den nuværende forfatning ansvarlig for de nuværende tilstande« (s. 280). Centrumpartiet forblev det parti, der i højst grad formåede at »samarbejde til begge sider« og var villig til at tage regeringsansvar. Men Büttner henfører i højere grad den udbredte støtte til forfatningen til, at også den katolske befolkningsminoritet i Weimarrepublikken forstod at værdsætte de nye umistelige rettigheder end til en overbevist »bekendelse til det parlamentariske demokrati«. (S. 281)

I bogens anden sektion beskrives samfundsmæssige udviklinger ud fra kategorier som erhvervsgrupper, generationer og køn. Særligt differentieret og vellykket er behandlingen af kvinder i perioden. Med præcise formuleringer, som at »den nye kvinde« var en mediefrembringelse med nogle anknytningspunkter i virkeligheden, undgår Büttner at formidle en myte som realitet og får inddraget de nye mediers rolle (s. 257). Samtidig vender hun sig mod påstande om, at der reelt intet skete. I 1925, efter at mange kvinder var blevet afskediget under demobiliseringen efter krigen, udgjorde kvinder godt en tredjedel af de beskæftigede, og antallet af kvindelige studenter firedobledes mellem 1925/26 og 1931 (s. 254 f). Dog var den nye frihed for de fleste kvinder en overgangsfase inden ægteskab eller det første barn (s. 254). Det stærkt konfliktyldte i disse trods alt moderate forandringer hang sammen med, at de fleste mennesker hovedsageligt registrerede det nye (s. 256). At konfliktlinjerne ikke forløb mellem de to køn, der krævede mere, henholdsvis mindre emancipation, fremgår af, at to af de mest kulturkonservative partier, Centrumpartiet og det nationalkonservative DNVP, mere end alle andre partier vurderes at have profiteret på den

kvindelige valgret. Med sådanne nuanceringer og sans for samspillet mellem reale fænomener, fremstillinger og forestillinger lykkes det at give et overbevisende billede af emnefelt uden at forfalde til myteformidling og programmatisk udlægninger. Igen bidrager Büttners blik for uforudsete og utilsigtede konsekvenser til at gøre fremstillingen overbevisende: Når kvindebevægelsen oplevede en markant tilbagegang i opbakning, efter at hovedmålet om stemmeret for kvinder var blevet realiseret i forfatningen, eller når den lønmæssige diskrimination af kvinder førte til, at det i højere grad var mænd, der blev afskediget under rationaliseringer og økonomiske kriser, ligner det et virkeligt eksisterende (moderne) samfund i al sin modsætningsfylde (s. 255-257).

Den udbredte dyrkelse af ungdommen beskrives uden ensidigt at sammenkæde den med nazismen. Samtidig gøres det klart, at ingen anden politisk gruppering i samme omfang havde held til at drage fordel af ungdommens særlige status (s. 266). »Myten om ungdommen« var ikke ny, men havde siden *Wandervogel*-bevægelsens dannelse i 1901 ændret karakter. Krigen havde medført en politisering og en opfattelse af, at det var en pligt at sætte sit aftryk på den stat, som så mange jævnaldrende mænd og drenge var faldet for på slagmarken. Den sværmeriske stræben efter uafhængighed var blevet til en stræben efter et organisk fællesskab (*Gemeinschaft*), og digtene omkring lejrbalet havde ikke samme appel som uniformering, marcher og førerprincippet for dem, der havde været for unge til at vise deres værd i krigen, og nu var opsatte på at opveje denne mangel. Det uhyggelige indhug i hele årgange af drenge og unge mænd gjorde spørgsmålet om, hvordan katastroferne kunne blive til andet end skrigende meningsløshed, centralt. Og »myten om ungdommen« betød, at unges begejstring også af voksne og ældre vælgere blev set som et kvalitetstegn for en bevægelse, der som NSDAP kunne udvise vitalitet ved at mobilisere de unge. Selvom valgresultaterne ikke kan opgøres efter alder, vurderer Büttner, i højere grad end en valgforsker som Jürgen Falter, at forfatningens nedsættelse af valgsalderen til tyve år skadede republikkens stabilitet. For studenternes vedkommende underbygges dette billede med den *völkische* »Hochschulring deutscher Art«, der fra 1919 organiserede de fleste betydelige studenterforeninger. Da den preussiske delstat i 1927 forsøgte at presse delstatens studenterforeninger til at opgive deres »arierparagraf«, viste det sig, at de hellere ville fratages statsanerkendelse end ophæve den antisemitiske paragraf. På den baggrund er Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbunds meget store opbakning blandt studerende efter sin oprettelse i 1926 mere forståelig (s. 264 f).

Kapitlet »Gewinn und Gefährdung: die Juden in der Demokratie von Weimar« nævner en række af nogle af de mange af republikkens kunstnere, der var af jødisk konfession. Det er efter min mening udmærket at videregive disse fakta og at lade dem ledsages af en bemærkning om, at dette – i modsætning til nogle samtidige forestillinger – selvsagt ikke betød noget herredømme over kulturlivet (s. 292). Men det er nok uheldigt, at Büttner med udtrykket »die Juden« gengiver et homogeniserende billede af reelt ekstremt uenige og forskelligartede grupper, der havde jødisk tro eller jødiske forfædre som noget nær eneste fællestræk. At »jøderne« et sted stilles over for »det tyske flertal af befolkningen« – som om jødisk og tysk identitet var gensidigt udelukkende – er en fejlformulering, som står i kontrast til bogens høje niveau (s. 287). Til gengæld undgår Büttner billedet af antisemitisme som begrænset til NSDAP og taler med rette om »breite judenfeindliche Strömungen in der Gesellschaft«. Ikke blot den antisemitiske masseorganisation Deutschvölkische Schutz- und Trutzbund og den paramilitære nationalistiske organisation Stahlhelm – Bund der Frontsoldaten, men også fagforeningen for kontoransatte, Deutschnationale Handlungsgehilfenverband, nægtede jøder optagelse. Fra 1924 var der desuden boykot-opråb mod jødiske handlende og læger. Realiteterne stod, særlig uden for storbyerne, i hvilke de fleste jøder boede, i kontrast til den formelle ligestilling, som forfatningen sikrede. Og også i byerne blev jødiske kandidater til højere embeder ofte vraget ud fra hensyn til udbredte stemninger (s. 293-295).

Trods Büttners store opmærksomhed på forskellige gruppers forestillinger, er der væsentlige mangler ved hendes analyse heraf. Forestillinger fremstår som enten overleverede eller passive afspejlinger af reale forhold. Disse reale forhold, som f.eks. krigsnederlaget og dets konsekvenser, blev enten taget til efterretning eller ignoreret. Derimod tager Büttners fremstilling ikke højde for, at forestillingers indhold også påvirkes af det sprog og de symboler, der bærer dem, og som gør, at selv forestillinger om konkrete datérbare begivenheder som krigsafslutningen udvikles over tid. Disse tolkningsprocesser kan desuden gå i mange forskellige retninger og kan ikke indfanges med en dikotomi mellem en »rationel« opfattelse af verden, som den er, og »irrationalistiske« vrangforestillinger (s. 334).

I enkelte tilfælde kunne en større analytisk distance til datidens kategorier have været ønskelig. Når rigskansler Joseph Wirth efter mordet på Walther Rathenau i sin berømte tale i Rigsdagen i juni 1922 udpegede tilstedeværende medlemmer som medvirkende til en dæmonisering af Rathenau og betegnede andre demokrater som foragtelige

forrhædere, og når han sluttede med udråbet »Der Feind steht rechts«, var det unægtelig et modigt og sagligt velbegrunderet udfald. Ikke desto mindre er det sigende, at selv den rigskansler, der proklamerede opfyldelsespolitikken (s. 163), overtog opdelingen af verden – inklusive det nationale parlament – i venner og fjender.

I lighed med Weitz og forskningens hovedstrømning betoner Büttner, at Weimarrepublikken blev offer for et fravær af minimumskonsensus mellem forskellige samfundsgrupper. Denne observation er vigtig, men også utilstrækkelig uden en karakteristik af de i samtiden fremherskende forestillinger om konflikter, enheder og enighed, og af den dynamiske vekselvirkning mellem reale forhold, fremstillinger og forestillinger, der bidrog til at gøre denne manglende konsensus så skæbnesvanger. Udtrykket *Volksgemeinschaft* fik efter krigen en appel, så næppe noget parti ville afstå fra at bruge det, indtil nazisternes brutale bestræbelser på at virkeliggøre deres racistiske og ekskluderende version af utopien fortrængte andres anvendelse af begrebet.³⁷ Denne besværgelse af enhed og enighed indebar idealer, som et pluralistisk demokrati i sagens natur ikke kunne eller skulle tilpasse sig. I denne optik blev anderledes synspunkter let set som destruktive og fjendtlige. En sådan tilgang kunne trække på en efterhånden velvoksen forskning i, hvordan indholdet af centrale begreber eller termer ændredes gennem tolkningsprocesser, og hvordan anvendelsen af bestemte termer fik betydning for menneskers forestillinger og dermed for deres adfærd.

Inden for spørgsmålet om militarisering og brutalisering af det tyske samfund efter krigen har forskningen bevæget sig fra en opfattelse af, at brutalisering var en indiskutabel realitet og en direkte følge af krigen, til, at forestillinger om voldelig adfærd sidst i 1920'erne kun til dels havde dækning i virkelighedens verden, men snarere udtrykte nye, tolkningsbaserede forestillinger om (borger)krig.³⁸ Begrebet »krise«

37 Michael Wildt: Die Ungleichheit des Volkes. »Volksgemeinschaft« in der politischen Kommunikation der Weimarer Republik, i: Frank Bajohr & Michael Wildt (red.): *Volksgemeinschaft*, Frankfurt am Main 2009, s. 24-40:29.

38 Se arbejder af Dirk Schumann, især: *Political Violence in the Weimar Republic, 1918-1933: Battle for the Streets and Fear of Civil War*, Oxford 2009. Endvidere Thomas Ekman Jørgensen: Første Verdenskrig som 'brutaliserende erfaring', *Historisk Tidsskrift*, bd. 107 (2007), hft. 1, s. 186-206. Billedet af, hvem der havde udkæmpet verdenskrigen – i hvert fald som det fremstilledes i romaner – ændrede sig fra den store hærleders strategiske spil til frontsoldaterne i skyttegraven i løbet af et årti. Wolfram Pyta: Die Privilegierung des Frontkämpfers gegenüber dem Feldmarschall, i: Ute Daniel, Inge Marszolek, Wolfram Pyta & Thomas Welskopp (red.): *Politische Kultur und Medienwirklichkeiten in den 1920er Jahren*, München 2010, s. 147-180.

kan i lyset af, at omkring hver tredje var arbejdsløs i 1932, synes at være en uproblematisk beskrivelse, men er blevet analyseret som en kategori, hvis anvendelse havde implikationer for menneskers forestillinger om verden og dermed for deres ageren i den.³⁹ Det er ligeledes velunderbygget, at udtrykket og begrebet »systemet« stod centralt i datidens politiske retorik og forestillingsverden og havde betydning for det politiske liv ved at fremstille enkeltstående svagheder i stat og samfund som uløseligt forbundet med helheden, hvorfor det nød stor udbredelse blandt republikkens modstandere.⁴⁰

Ambitionen om systematik i opbygningen og om at give et helhedsbillede af de forskellige emner, med brug af centrale kvantitative indikatorer, gør enkelte steder læsningen anstrengende. Generelt fungerer bogen dog udmærket som samlet fortælling. Prisværdig er også kombinationen af det kvantitativt baserede overblik med en sans for centrale aktørers handlerum og deres erfaringsbaggrund, formidlet i portrætter. Hvis faget historie som hævdet af Rolf Schörken handler om at lære at udholde kompleksitet, er Büttners bog fornem historieskrivning, der får sagt meget af det, der kan forklares med socialhistorisk overblik og omhyggelig indlevelsessevne. Men selv om det differentierede indblik i politiske, økonomiske og samfundsmæssige realiteter bliver suppleret med beskrivelser af enkelte samtidige forestillinger, får læseren begrænset indblik i, hvordan disse forestillinger er opstået og blevet udbredt, herunder hvilken rolle massemedier har spillet heri. Et meget rost bidrag til belysning af disse problematikker er Bernhard Fuldas *Press and Politics in the Weimar Republic*.

Et udgangspunkt for Fuldas undersøgelse er, at det hører til standardrepertoiret i fremstillinger af Weimarrepublikkens historie at henviser til det polariserede klima i pressen som en grund til de politiske radikaliseringer af vælgerkorpset fra sidst i 1920'erne. Det empiriske fundament for denne praksis er imidlertid forbløffende begrænset. Et andet er, at den politiske udvikling i perioden udviser en udpræget anomali i forhold til en almindelig opfattelse af pressens muligheder for at overføre holdninger til læserne. NSDAP rådede kun over en ubetydelig presse, også da de ved rigsdagsvalget i 1930 syvdoblede deres stemmeandel (fra 2,6 % til 18,3 %), og da partiet blev Tysklands største ved julivalget i 1932.⁴¹ Samtidig måtte det liberale parti DDP notere et næsten totalt tab af vælgeropbakning i løbet af 1920'erne på trods

39 Moritz Föllmer & Rüdiger Graf (red.): *Die »Krise« der Weimarer Republik*, Frankfurt & New York 2005.

40 Ben Lieberman: The Meaning and Function of Anti-System Ideology in the Weimar Republic, i: *Journal of the History of Ideas*, bd. 59 (1998), hft. 2, s. 355-375.

41 Stemmetal f.eks. i Kolb: *Die Weimarer*, s. 284 f.

af, at to af Tysklands største forlag var ejet af liberale jøder. Også Alfred Hugenberg, mediemagnat med en rekordstor indflydelse på Tysklands provinspresse og fra 1928 leder af det Tysknationale Folkeparti (DNVP), måtte se sig distanceret af nazisterne.

Der er gode grunde til, at der ikke findes noget overblik over den tyske presses indhold i perioden endsige over dens betydning for den politiske holdningsdannelse. Pressens ekstremt decentraliserede karakter, hvor mange småbyer med få tusinde indbyggere havde deres egen avis, betød, at der var mere end 3000 aviser i perioden – i maj 1925 meldtes der om 3.168 dagligt udkommende aviser.⁴² Selvom meget er gået tabt under Anden Verdenskrig, er den bevarede mængde og uigennemskueligheden, hvad angår mange avisers ejerskab, tilstrækkelig til at gøre et overblik meget vanskeligt. Fuldas løsning på disse kildemæssige problemer er at koncentrere hovedparten af undersøgelsen om Berlin og i dele af undersøgelsen at inddrage en række småbyer omkring hovedstaden. Disse småbyers pressestruktur mindede i forbløffende grad om pressestrukturen i andre provinsbyer rundt om i Tyskland. Blot omkring 30 km fra Berlin, hvis indbyggere dagligt kunne vælge mellem knap 70 aviser, var der ofte kun én lokal avis (s. 108). I den eksisterende forskning i den tids presse spiller elitære politiske aviser hovedrollen.⁴³ Men med henvisning til oplagstallene argumenterer Fulda for, at masseaviser/omnibusaviser og især de nye tabloidaviser har været langt vigtigere end eliteavisene, både for de flestes informationer om begivenheder uden for deres eget synsfelt; for udbredelsen af tolkningsmønstre; og for udviklingerne i politiske forestillinger og indstillinger. Især tabloidavisene oplevede en eksplosiv oplagstilvækst – fra en sjettedel af Berlins to millioner aviser i 1925 til godt to femtedele af to en kvart millioner i 1932 – mens masseavisene fastholdt deres oplagstal, og eliteavisene tabte en tredjedel af deres oplag på 600.000. Og tabloid-aviserne var lige så lidt som masseavisene de upolitiske organer, de ofte er blevet betragtet som.⁴⁴

Trods nye mediers sejrsgang var avisen tidens vigtigste medie. Radioen var endnu i sin opstartsfase og blev sjældent brugt til at formidle nyheder, og biograferne solgte trods en ny status af respektabilitet – der adskilte dem fra filmens barndom i baglokaler og telte på markedspladser – kun en tyvendedel så mange billetter, som der solgtes

42 Fulda: *Press*, s. 117.

43 Også Büttner: *Weimar* negligerer boulevardavisene i behandlingen af pressen, men giver dog (ud over partiavisene) omnibusavisene god opmærksomhed (s. 321-326).

44 Tal fra Fulda: *Press*, s. 24.

aviser (s. 3). Dertil kom, at et hvert eksemplar ofte blev læst af flere personer. Ideen om, at pressen kunne udøve en væsentlig indflydelse, var da også udbredt i samtiden. Det var ikke tilfældigt, at der opstod presseforskningsinstitutter i en række byer, eller at Max Weber allerede i 1910 på den første tyske sociologdag havde talt om pressen. Oswald Spengler så pressen som en hær, »med journalister som officerer og læserne som soldater« (s. 1), og sådanne forestillinger var langt fra forbeholdt filosoffer med hang til store armbevægelser. Forestillinger om en nærmest omnipotent presse blev i nogen grad til virkelighed gennem den såkaldte tredjepersonseffekt: den effekt, et medie har, fordi mennesker bruger det til at vurdere, hvad andre mener (eller snart vil mene). Denne effekt var særlig stor for samtidens politikere. Mange af dem brugte timer hver dag på avislæsning, og i mangel af bedre, inden meningsmålingernes udbredelse, benyttede de ofte aviser som et pejlemærke for stemninger og holdninger i befolkningen (s. 203 ff). På denne baggrund fik det store konsekvenser for mulighederne for at nå til kompromiser i parlamenterne, at mange redaktører og journalister opfattede sig som aktører i det politiske liv – eller den politiske kamp. Dette hang bl.a. sammen med, at en meget høj andel af redaktørerne faktisk var politikere (s. 16). Til forskel fra politikere var redaktører og journalister ikke underlagt noget pres for at blive enige, men agerede ud fra en blanding af økonomiske hensyn og en opfattelse af at måtte forsvare deres politiske standpunkter i offentligheden. Særligt tabloidaviserne, der ikke solgtes pr. abonnement, og som derfor hver dag skulle appellere til potentielle køberes nysgerrighed, leverede stærkt dramatiserede og sensationiserede fremstillinger af de episoder, som passede ind i avisens optik. Den fraktionerede presse gav indtryk af uoverstigelige forskelle mellem de forskellige politiske partier og betød, at politikere ofte mente sig ude af stand til at indgå kompromisser med deres dæmoniserede modparter. Dermed virkede pressen hæmmende på det politiske systems funktionsdygtighed. De i udgangspunktet overdrevne forestillinger om pressens betydning blev en selvopfyldende profeti ved at påvirke beslutningstageres forestillinger om opinionen og dermed deres adfærd. Pressen havde stor betydning, men på anden måde, end de fleste forestillede sig.

Samtidig med disse indirekte effekter argumenterer Fulda dog for meget betydelige direkte effekter af avisernes fremstillinger. Udgangspunktet er, at avisernes tekster »invited as well as contained individuals' movements through the abstract world of German politics«. ⁴⁵ Da hovedparten af tyskerne primært blev præsenteret for samfundsmæssige og

45 Fulda: *Press*, s. 9.

politiske begivenheder gennem pressen, var avisers »framing« – deres indsættelse af hændelser og fænomener i bestemte kontekster – central for læsernes forestillinger. Central var allerede fra tidligt i republikkens historie en udpræget personificering i pressen. Et eksempel herpå er dæmoniseringen af centrupolitikerens Matthias Erzberger, som havde underskrevet våbenstilstanden den 11. november 1918. I første omgang blev der ikke lagt den store vægt på, hvem der havde signeret aftalen. Først da mordene på Karl Liebknecht og Rosa Luxemburg midt i januar 1919 fratog de »nationale« aviser deres fremmeste hadeobjekter, vendte disse aviser opmærksomheden mod Erzberger og gjorde ham som underskriver ansvarlig for våbenhvilen – og for krigsnederlaget. Herefter opbyggedes i dele af befolkningen en opfattelse af Erzberger som personligt ansvarlig. Som i mange andre tilfælde i dette grundige studie har Fulda fundet forhold, der underbygger eller sandsynliggør avisers rolle som drivkraft i politiske og samfundsmæssige begivenheder. Både attentatmanden i første skudattentat på Erzberger i januar 1920 og den ene af de to mordere i attentatet i august 1921 henviste til avisartikler, der i utvetydige vendinger havde peget på Erzberger som forræder og en trussel mod Tyskland (s. 56-61). Allerede i december 1918 havde den nationalistiske *Deutsche Tageszeitung* med henvisning til en unavngiven britisk general præsenteret legenden om civiles »dolkestød« i ryggen på den modigt kæmpende tyske hær. Dermed leverede avisen ikke blot en belejlig forklaring på nederlaget til mange læsere, men ifølge Fulda også en skitse til det vidneudsagn, feltmarskal Paul von Hindenburg afgav foran nationalforsamlingens undersøgelsesudvalg om årsagerne til krigsnederlaget et år senere (s. 48).

Også for opstillingen af mere positive identifikationsfigurer, efter at kejseren og fyrsterne som de vigtigste berømtheder var forsvundet, tilskriver Fulda aviser stor betydning. I tråd med tidligere forskning argumenterer han for, at retssagen mod Hitler efter Ølstuekuppet var central for at gøre Hitler kendt uden for München og Bayern. Men vigtig var ikke så meget Hitlers timelange vidneudsagn, der alligevel kun blev viderebragt i meget begrænset omfang, som den gentagne præsentation af Hitler i forsideartikler og overskrifter side om side med general Erich Ludendorff. »Nationale« avisers forsøg på at holde generalen ude af skudlinjen betød sågar, at Hitler fik hovedparten af opmærksomheden. Aviserne løftede dermed Münchens hæmningsløse demagog ud af anonymiteten uden for Bayern og bidrog samtidig til hans nye selvopfattelse af ikke blot at forkynde en »førers« komme men selv at være denne (s. 68-70).

Fuldas fokus er på masseaviserne og på, hvad beslutningstagere såvel som andre læsere blev præsenteret for – »wie es anscheinend gewesen« frem for (kun) »wie es eigentlich gewesen«. ⁴⁶ Dette fokus giver nye betoning i fremstillingen af velkendte og centrale hændelser i republikkens politiske udviklinger. Samtidig fører det til inddragelse af episoder, som ikke indgår i historiske standardfremstillinger, men havde en fremtrædende plads i tidens pressebillede. Hertil hører den såkaldte Sklarek-skandale om tre brødre, der gennem bestikkelse af embedsmænd i det berlinske bystyre sikrede sig et monopol på at levere uniformer til Berlins uniformerede ansatte. ⁴⁷ Sagen fik mere spaltepads end »folkebegæringen« og folkeafstemningen mod Young-planen, der normalt bliver set som den centrale politiske hændelse i 1929. Sidstnævnte fremstår nu som overvurderet og fejlfortolket: De antiborgerlige strømninger med omfattende modvilje mod »systemet« i form af såvel det politiske som det økonomiske establishment gjorde, at det ikke var den gevinst for Hitler at blive set med Hugenberg sidst i 1920erne, som forskningen normalt har antaget. Hvor det kortvarige samarbejde mellem de to partiledere ofte beskrives som en episode, der gjorde Hitler salonfæhig, betoner Fulda, at mange vælgere ikke længere var interesserede i, hvad der blev blåstemplet i borgerlige kredse. Sklarek-sagen fremstår derimod som vigtig, fordi den ikke blot passede sammen med tabloidpressens behov for sensationelle afsløringer men også med NSDAP's ønsker om at tegne republikken som en jødisk sump af korruption og uærlighed, der krævede så radikale forandringer som overhovedet muligt.

Pressen fremstillede med et fokus på de dramatiske og emotionaliserede sider af dertil egnede hændelser disse som karakteristiske for hele republikken. Fra 1930 slog den økonomiske verdenskrise, med udenlandske kreditors hjemtrækning af deres lån, igennem i Tyskland. Selv den mest hensigtsmæssige italesættelse ville ikke have givet de millioner af arbejdsløse mulighed for at glemme nøden. Men (sensations)pressens fremstilling af en allestedsnærværende vold og dens rutinemæssige brug af parolen »borgerkrig« førte til et ekstremt dramatiseret billede af det, der faktisk foregik. Nok betød de politiske grupperingers marcherende tæskehold, herunder især det nazistiske SA og det kommunistiske Rote Frontkämpferbund, at vold – inklusive mord – var en del af det politiske spil. Men når der i 1932 i den største delstat Preussen, der dækkede hovedparten af det tyske rige, »kun«

46 Fulda: *Press*, s. 8.

47 Fulda: *Press*, s. 147 f.

registreredes 155 dræbte (heraf 55 fra NSDAP, 54 fra KPD og 12 fra det SPD-nære *Reichsbanner*) kunne man ikke med nogen rimelighed kalde det borgerkrig. Tallet afspejlede mindre voldelige tilstande end dem, der havde hersket i republikkens første år.⁴⁸ Borgerkrigen var ifølge Fulda »nothing but a media invention«.⁴⁹ Opfattelsen af en allestedsnærværende vold blev ikke desto mindre udbredt – den skulle sågar senere finde plads i forskningen⁵⁰ – og passede som fod i hose til den nazistiske taktik: at vise den eksisterende stats manglende evne til at sørge for orden og samtidig byde sig til som dem, der kunne etablere en ny orden.

»Pressen« var alt andet end en monolit. Fulda placerer de enkelte aviser i presselandskabet – hvad der med pressens politisering også i vidt omfang vil sige det politiske landskab – og giver dynamikken mellem forskellige lejres aviser megen opmærksomhed. Den berlinske presse vises som ekstremt fragmenteret i forskellige, gensidigt fjendtlige lejre. Den fremherskende selvopfattelse af at være *Weltanschauungspresse* og aktør i et politisk spil frem for at skulle give et tilstræbt objektivt eller retvisende billede af virkeligheden – et ideal, som spillede en væsentlig rolle i angelsaksisk pressetradition – betød ikke blot systematisk selektive fremstillinger af virkeligheden, men også en systematisk selektiv omgang med nyheder fra andre politiske lejres aviser. En »tysknational« avis som *Deutsche Tageszeitung* kunne udmærket citere den kommunistiske ærkefjende *Die Rote Fahne*, når denne f.eks. fremstillede SPD og republikken som gennemsyret af korruption og således kunne agere sandhedsvidne om »systemets« elendighed (s. 77-78). Til gengæld var *Deutsche Tageszeitung* og andre DNVP-nære aviser tavse om den flugt af rigsdagsmedlemmer, der ramte DNVP i efteråret 1929 efter Hugenberg's overtagelse af partiledelsen året før.

Fuldas bud på løsningen af gåden om, hvordan nazisterne med en svag presse kunne opnå en eksplosiv vælgertilvækst, mens det Tysknationale Folkeparti DNVP's meget store presseapparat ikke medførte voksende stemmetal, baserer sig på den centrale observation, at det »nationale« Tysklands aviser søgte at tage patent på det nationale og præsenterede det nationale som noget, der stod over (parti)politik. Ud fra en selvfremsstilling og selvforståelse som hævet over partipolitik var det selv for Hugenberg-koncernen sjældent, at en avis direkte anbefalede et parti; hvor partier blev nævnt, optrådte som regel både DNVP

48 Dirk Schumann: *Political Violence in the Weimar Republic, 1918-1933. Fight for the Streets and Fear of Civil War*, New York & Oxford 2009, s. 261.

49 Fulda: *Press*, s. 173.

50 Se Schumann: *Political Violence*.

og DVP. Det almindelige var at anbefale læserne at stemme »nationalt«. Denne upræcise retningsangivelse var på sin vis mere konsistent med en stemme på NSDAP, der trods navn og status af parti gjorde meget for at fremstå som en samlende »bevægelse«. Når nazisternes beskedne presse ikke gav sig udslag i beskeden vælgeropbakning, skyldes det ifølge Fulda ikke, at pressens betydning er overvurderet, men snarere at den store nationalkonservative presse ikke formåede at ekskludere nazisterne fra den »nationale« og højreorienterede stillingtagen, de anbefalede deres læsere.

Trods en generel politisering var kampen i pressen mellem tilhængere og modstandere af republikken for så vidt asymmetrisk, som de liberale blade i Berlin var mere tilbageholdende med politisk støtte end »nationale« og konservative aviser. Ganske vist var også Hugenberg meget opmærksom på, at en avis behøvede indtægter, og han måtte til tider gøre partikolleger i DNVP opmærksom på, at »profitten fra denne avis [tabloidavisen *Nachtausgabe*] finansierer partiet« (s. 32).

Men et foto som det berygtede »badebuksebillede« af den nye republiks præsident Friedrich Ebert i badebukser, offentliggjort 24. august 1919 af det liberale Ullstein-forlags ugeblad *Berliner Illustrierte Zeitung*, som dannede grundlag for et karaktermord på overhovedet for republikken, ville man næppe finde paralleller til i en »national« avis (s. 81 f.) Desuden etablerede SPD aldrig – i strid med Büttners for positive billede af SPD-pressen – en tabloid-avis. En sådan kunne og burde nok have været en konsekvens af partiets preussiske ministerpræsident Otto Brauns indsigt, at »ingen går til aviskiosken for at købe sovepiller« – sensationer og underholdning var en forudsætning for at få læseres opmærksomhed. (s. 17) Derimod havde KPD i Willi Münzenberg en fremragende propagandist. Partiet undersøgte medlemmers avishold i 1924 og fandt, at mange ud fra ønsker om en bredt dækkende og underholdende avis hellere købte Hugenbergs aviser end underkastede sig *Die Rote Fahne*s tørre ideologieksercits. Det skulle ændre sig noget, da Münzenberg få år senere opkøbte omnibusavisen *Berlin am Morgen* og ikke mindst tabloidavisen *Die Welt am Abend*, der frem til 1932 solgte flere gange så meget som Goebbels' tabloidavis *Angriff* og indbragte ham tilnavnet »den røde Hugenberg«.

Fulda problematiserer spillerummet for med »litterære konstruktioner« at ændre forestillingerne om bestemte begivenheder. Når det mislykkedes for Joseph Goebbels som Berlins Gauleiter at gøre en martyr ud af NSDAP-medlemmet Küttemeyer, der blev fundet død i Landwehrkanal i november 1928, mens dette lykkedes med lederen

af SA i Berlin-Friedrichshain, Horst Wessel, skyldes det ifølge Fulda forskelle i mytens anknytningspunkter til virkelige begivenheder. Kütemeyer var efter de første undersøgelser at dømme selv faldet i kanalen, mens den unge student Horst Wessel viste sig at være blevet skudt af kommunistiske attentatmænd (s. 134, 153). Fulda konkluderer, at spillerummet for fortolkninger begrænses af realiteter: »Events matter, as they constitute the starting-point for the process of story-building in the media« (s. 222). Hvad der mangler i Fuldas fremstilling, er de forestillinger – til tider fordomme – som tidligere er opbygget, som ikke afspejler hverken bestående realiteter eller forhold i de bestående massemedier, og som kan gøre læsere så vel som journalister meget modtagelige over for nogle typer begivenheder og lukkede over for andre.

En svaghed er desuden, at den geografiske generaliserbarhed er begrænset. De få nedslag uden for Berlin-området er åbenlyst ikke et tilstrækkeligt grundlag til at sige ret meget om eksempelvis forholdene i det antipreussisk indstillede tidligere kongerige Hannover, i Østprøjsen, i det katolske Rhinland eller i Bayern. At så mange strømninger stødte på hinanden i Berlin, gør ikke hovedstaden til et kondensat af provinserne. Rigets og Preussens hovedstad var snarere på mange måder kvalitativt forskellig fra de fleste provinsområder. Det forøgede pressens indflydelse markant, når der var konsonans – når kun én optik var repræsenteret i det lokale avislandskab, og andre politiske lejre kun var til stede i den lokale avis' selektive fremstilling. Samtidige vidnesbyrd fortæller desuden om læsere i små provinsbyer, der ikke gerne lod sig stryge imod hårene af skribenter, hvis mulighed for at afsætte deres aviser – og udøve indflydelse – var afhængig af deres evne til at passe deres udlægninger ind i den lokale kultur. Der var med andre ord markante forskelle mellem Berlin og mange provinser. Selvom Weitz' ovenfor citerede slaglinje »Weimar was Berlin« er blevet modgået med det mere plausible »Weimar was Weimar«,⁵¹ er det klart, at jagten på den repræsentative by godt kan afblæses. Fuldas studie vil givetvis blive stående, men som en central del af et større billede snarere end som et helhedsbillede, når fremtidig forskning forhåbentlig formår at kaste lys over pressens rolle i provinsområder med forskellige mediestrukturer, konfessioner samt regionale kulturer.

Det er vel næsten uundgåeligt, at en bog om presse og politik overbetoner pressens rolle i politikken. Men i nogle tilfælde overvurderer Fulda redaktørers og journalisters rolle mere, end bogens tilgang

51 Benjamin Ziemann: Weimar was Weimar. Politics, Culture and the Emplotment of the German Republic, i: *German History* bd. 28 (2010), hft. 4, s. 542-571.

tvinger ham til. Det må være en overvejelse værd, i hvilket omfang man i et land, der i 1890'erne havde opført et utal af gigantiske Bismarckstatuer, behøvede pressen netop for at anlægge en personfokuseret optik. På samme måde behøvede dele af højrefløjten næppe nogen vejledning fra massemedier for at gøre »jøderne« ansvarlige for uigennemskuelige ulyksaligheder som eksempelvis hyperinflationen. I nogle tilfælde udgør pressen en af flere informationskanaler, der – måske, måske ikke – var afgørende. Om Hindenburg virkelig fik skitsen til dolkestødslegenden fra pressen, kan næppe afgøres. Når journalister og redaktører efter Mussolinis propagandamæssigt vellykkede »March mod Rom« i 1922 så sig om i Tyskland efter en »tysk Mussolini«, fulgte de nok de samme tankebaner som mange andre tyskere.

I mange tilfælde kan Fulda dog citere aktører, der henviste til pressen som kilder. Han peger desuden på strukturelle træk ved pressen, som uden tvivl har haft betydning for det billede af republikken, som mange af datidens tyskere – eller i hvert fald berlinere – blev præsenteret for. Sensationalisering, personificering og *kämpferische* redaktører og journalisters systematiske udelukkelse af oplysninger og synspunkter, der gik imod deres egne synspunkter, har utvivlsomt spillet en rolle for prægning af manges forestillinger og indstillinger. Den benyttede tilgang: at se realiteter og deres sproglige og billedlige fremstillinger som gensidigt betingende, er under alle omstændigheder mere lovende end både, på den ene side, en implicit antagelse om aktørernes komplette viden om reale forhold – uden påvirkning fra repræsentationer via sprog og massemedier – og, på den anden side, alt for lineære forestillinger om, at »sproget determinerer verden«, og at avisernes fremstillinger bestemmer læsernes forestillinger.

Endelig bliver massemediers betydninger ikke fuldt afdækket ved studiet af deres indhold. Hvis målet er at forstå læseres og vælgeres adfærd, må man videre til disses reception. Såvel Fuldas eget arbejde med tredjepersonseffekten som andre mediehistorikers påvisning af, hvordan forskellige sociale grupper kunne få meget forskellige budskaber ud af de samme fremstillinger, peger i retning af, at mere fokus på receptionen af massemedier – inklusive de sociale dynamikker i perceptionen og viderebehandlingen af budskaberne – kunne give nye væsentlige indsigter.⁵² Men Fulda argumenterer overbevisende for, at Weimarrepublikken – i hvert fald i dens politiske centrum Berlin

52 Ross: *Media*, samt samme: *Cinema, Radio and »Mass Culture« in the Weimar Republic: Between Shared Experience and Social Division*, i: John Willam Alexander (red.): *Weimar Culture Revisited*, New York 2011, s. 23-48.

– var præget af, hvad der er blevet kaldt en medialisering: Pressen formidlede ikke blot hændelser og fænomener, men ændrede individers opfattelser af verden og forandrede dermed disses adfærd. Dermed påvirkede aviser også de dele af virkelighedens verden, der ligger hinsides det rent tekstlige; og det i et omfang, så vi ikke kan forstå den daværende komplekse virkelighed uden at tage massemedierne langt mere i betragtning, end det tidligere er sket. Da fremstillinger og forestillinger er en integreret del af virkeligheden, kan vi ikke forstå »wie es eigentlich gewesen« uden at vide »wie es anscheinend gewesen«.